บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ คือ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๕ และเป็นเล่มสุดท้ายของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยวาระใหญ่ คือ วาระที่อธิบายหมวดธรรมไว้เป็นจำนวนมาก หลายนัย พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงตั้งชื่อว่า มหาวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระใหญ่ มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๐๐๘ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ ในมหาวารวรรค

ในมหาวารวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่เป็นสังยุต (ประมวลเป็นเรื่อง ๆ) แต่และสังยุตแบ่งย่อยออกเป็นวรรคต่าง ๆ และแต่ละวรรคได้แบ่งออกเป็นพระสูตร มากบ้าง น้อยบ้าง ดังนี้

๑. มัคคสังยุต แบ่งเป็น ๑๔ วรรค มี ๑๘๑ สูตร

๒. โพชฌังคสังยุต แบ่งเป็น ๑๘ วรรค มี ๑๘๔ สูตร

๓. สติปัฏฐานสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๑๐๔ สูตร

๔. อินทริยสังยุต แบ่งเป็น ๑๗ วรรค มี ๑๑๔ สูตร

๕. สัมมัปปธานสังยุต แบ่งเป็น ๕ วรรค มี ๔๔ สูตร

๖. พลสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๕๖ สูตร

๗. อิทธิปาทสังยุต แบ่งเป็น ๘ วรรค มี ๕๔ สูตร

๘. อนุรุทธสังยุต แบ่งเป็น ๒ วรรค มี ๒๔ สูตร

๙. ฌานสังยุต แบ่งเป็น ๕ วรรค มี ๒๒ สูตร

๑๐. อานาปานสังยุต แบ่งเป็น ๒ วรรค มี ๒๐ สูตร

๑๑. โสตาปัตติสังยุต แบ่งเป็น ๗ วรรค มี ๗๔ สูตร

๑๒. สัจจสังยุต แบ่งเป็น ๑๑ วรรค มี ๑๓๑ สูตร

แนะนำแต่ละสังยุต

๑. มัคคสังยุต

มัคคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมรรค หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ มีทั้งหมด ๑๘๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๔ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๘ สูตรบ้างเกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม

แก่ภิกษุทั้งหลายว่า อวิชชา เป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรม และทำให้ดำเนินไปสู่มิจฉามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด

(๒) มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด (๓) มิจฉาวาจา เจรจาผิด (๔) มิจฉากัมมันตะ กระทำผิด (๕) มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด (๖) มิจฉาวายามะ พยายามผิด

(๗) มิจฉาสติ ระลึกผิด (๘) มิจฉาสมาธิ ตั้งจิตมั่นผิด

ในตอนท้าย ทรงแสดงว่าวิชชา เป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมและทำให้ดำเนินไปสู่อริยมรรค (ทางประเสริฐ) มีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ

(๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

๒. อุปัฑฒสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง คือ ท่านพระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี เป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง พระองค์ตรัสห้ามมิให้กล่าวเช่นนั้น และตรัสว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดและเป็นเหตุให้สามารถเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จนถึงความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด

๓. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร คือ ท่านพระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด พระองค์ตรัสว่า ถูกต้อง แล้วทรงแสดงธรรมเหมือนในอุปัฑฒสูตร

๔. ชาณุสโสณิพราหมณสูตร ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ คือ ท่านพระอานนท์เห็นชาณุสโสณิพราหมณ์ขึ้นรถเทียมม้าขาวออกจากกรุงสาวัตถีและมีคนชมว่า ยานประเสริฐ พระเถระจึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ในธรรมวินัยนี้ สามารถบัญญัติยานอันประเสริฐได้หรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่า ได้ คือ อริยมรรค มีองค์ ๘ นั่นเอง ซึ่งเรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามบ้าง

๕. กิมัตถิยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ให้ตอบว่า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรค(ทาง) มีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติ) เพื่อกำหนดรู้ทุกข์หรือไม่ ให้ตอบว่า มี คือ อริย-มรรคมีองค์ ๘

๖-๗. ปฐมอัญญตรภิกขุสูตร และ ทุติยอัญญตรภิกขุสูตร ต่างว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอัญญตรภิกขุสูตร ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า พรหมจรรย์และที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นพรหมจรรย์ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ส่วนในทุติยอัญญตรภิกขุสูตร ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นชื่อของอะไร พระองค์ตรัสตอบว่า เป็นชื่อของนิพพานธาตุ ทูลถามต่อไปว่า อมตะและทางที่ให้ถึงอมตะเป็นอย่างไร ตรัสตอบว่า ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า อมตะ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางที่ให้ถึงอมตะ

๘. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยมรรค คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจำแนกอริยมรรคมีองค์ ๘ และทรงอธิบายแต่ละองค์ว่าหมายถึงอะไร

๙. สูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า เดือยข้าวที่ตั้งไว้ไม่ตรง ไม่สามารถตำมือและเท้าให้เลือดออกได้ ถ้าตั้งไว้ตรงจึงจะทำ

ให้เลือดออกได้ ภิกษุก็เหมือนกัน ถ้าตั้งทิฏฐิไว้ผิด ก็จะทำลายอวิชชาไม่ได้ ทำให้วิชชาเกิดขึ้นไม่ได้ และรู้แจ้งนิพพานไม่ได้ แต่ถ้าตั้งทิฏฐิไว้ถูกจึงจะทำลายอวิชชาได้ ทำให้วิชชาเกิดขึ้นได้ และรู้แจ้งนิพพานได้ ในตอนท้ายตรัสว่า วิธีตั้งทิฏฐิให้ถูก ก็คือ การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๐. นันทิยสูตร ว่าด้วยนันทิยปริพาชก คือ นันทิยปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ธรรมเหล่าไหน ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้ถึงนิพพาน พระองค์ตรัสตอบว่า ธรรม ๘ ประการ ได้แก่ องค์ ๘ แห่งอริยมรรคมีองค์ ๘

๑.๒ วิหารวรรค

วิหารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมวิหารสูตร และ ทุติยวิหารสูตร ต่างว่าด้วยวิหารธรรม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมวิหารสูตร ทรงแสดงว่า ขณะที่พระองค์ทรงอยู่ด้วยวิหารธรรม ทำให้ทรงรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์มี เพราะมีปัจจัย คือ

(๑) มิจฉามรรค (๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ (๓) ฉันทะ (๔) วิตก (๕) สัญญา

(๖) ฉันทะ วิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบ (๗) ฉันทะ วิตกและสัญญาที่เป็นธรรมสงบ (๘) การไม่บรรลุฐานะที่ควรบรรลุในทุติยวิหารสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงเพิ่มมิจฉามรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ ฉันทะที่เป็นธรรมสงบ วิตกที่เป็นธรรมสงบ และสัญญาที่เป็นธรรมสงบเข้ามา

๓. เสกขสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระเสขะ คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงเหตุที่ทำให้เป็นพระเสขะ พระองค์ตรัสตอบว่า ผู้ประกอบด้วยอริยมรรค มีองค์ ๘ อันเป็นของพระเสขะ จึงจะเป็นพระเสขะ

๔-๕. ปฐมอุปปาทสูตร และ ทุติยอุปปาทสูตร ต่างว่าด้วยความเกิดขึ้น

แห่งธรรม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอุปปาทสูตร ทรงแสดงว่าธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นได้ เพราะความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมา-สัมพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในทุติยอุปปาทสูตร ทรงแสดงว่า ธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นในวินัยของพระสุคตคือในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๖-๗. ปฐมปริสุทธสูตร และ ทุติยปริสุทธสูตร ต่างว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ มีเนื้อหาเหมือนในปฐมอุปปาทสูตรและทุติยอุปปาทสูตรตามลำดับ ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ ที่บริสุทธิ์ขึ้นแสดง

๘-๑๐. ปฐมกุกกุฏารามสูตร ทุติยกุกกุฏารามสูตร และ ตติยกุกกุฏารามสูตร ต่างว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมกุกกุฏารามสูตร ท่านพระภัททะถามปัญหาท่านพระอานนท์ว่า อพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า คือมิจฉามรรคมีองค์ ๘

ในทุติยกุกกุฏารามสูตร ท่านพระภัททะถามว่า พรหมจรรย์ และที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นพรหมจรรย์ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

ในตติยกุกกุฏารามสูตร ท่านพระภัททะถามปัญหาเหมือนในทุติยกุกกุฏารามสูตร แต่เพิ่มคำถามว่า พรหมจารีเป็นอย่างไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า ผู้ประกอบ ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่า พรหมจารี

๑.๓ มิจฉัตตวรรค

มิจฉัตตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. มิจฉัตตสูตร ว่าด้วยมิจฉัตตธรรม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉัตตธรรม ได้แก่ มิจฉามรรค มีองค์ ๘ ส่วนสัมมัตตธรรม (ธรรมที่ชอบ) ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘

๒. อกุสลธัมมสูตร ว่าด้วยอกุศลธรรม คือ ทรงแสดงว่า อกุศลธรรม ได้แก่ มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนกุศลธรรม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๓-๔. ปฐมปฏิปทาสูตร และ ทุติยปฏิปทาสูตร ต่างว่าด้วยปฏิปทา แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันคือ ในปฐมปฏิปทาสูตร ทรงแสดงว่ามิจฉาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติผิด) ได้แก่ มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัมมาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติชอบ) ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ในทุติยปฏิปทาสูตร ทรงแสดงว่า ไม่ทรงสรรเสริญมิจฉาปฏิปทา แต่ทรงสรรเสริญสัมมาปฏิปทา

๕-๖. ปฐมอสัปปุริสสูตร และ ทุติยอสัปปุริสสูตร ต่างว่าด้วยอสัตบุรุษ

แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอสัปปุริสสูตร ทรงแสดงว่า อสัตบุรุษ ได้แก่ ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัตบุรุษ ได้แก่ ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ในทุติยอสัปปุริสสูตร ทรงแสดงอสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ และสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษเพิ่มเข้ามา

๗. กุมภสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า หม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ง่าย ถ้ามีเครื่องรองรับกลิ้งไปได้ยาก จิตก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ง่าย ถ้ามีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ยาก และตรัสว่า ธรรมเครื่องรองรับจิต ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๘. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ คือ ทรงแสดงอริยสัมมาสมาธิ ที่มีองค์แห่งอริยมรรคอีก ๗ องค์เป็นบริวาร

๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา คือ ทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์

๑๐. อุตติยสูตร ว่าด้วยพระอุตติยะ คือ ท่านพระอุตติยะทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับกามคุณ ๕ พระองค์ตรัสตอบว่า ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แล้วตรัสสอนให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละกามคุณ ๕ นั้น

๑.๔ ปฏิปัตติวรรค

ปฏิปัตติวรรค แปลว่า หมวดด้วยการปฏิบัติ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมปฏิปัตติสูตร และ ทุติยปฏิปัตติสูตร ต่างว่าด้วยการปฏิบัติ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมปฏิปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า มิจฉาปฏิบัติ (การปฏิบัติผิด) ได้แก่ มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัมมาปฏิบัติ (การปฏิบัติชอบ) ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ในทุติยปฏิปัตติสูตร ทรงแสดงว่าบุคคลผู้ปฏิบัติผิด ได้แก่ ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนบุคคลผู้ปฏิบัติชอบได้แก่ ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘

๓. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด คือ ทรงแสดงว่าผู้พลาด

อริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าพลาดอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ผู้ปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่า ปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๔. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง คือ ทรงแสดงว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน

๕-๖. ปฐมสามัญญสูตร และ ทุติยสามัญญสูตร ต่างว่าด้วยความเป็นสมณะ แต่มีรายละเอียดต่างกันคือ ในปฐมสามัญญสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าสามัญญะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ และสามัญญผล ได้แก่ ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล

ในทุติยสามัญญสูตร ทรงแสดงสามัญญะเหมือนในปฐมสามัญญสูตร และทรงแสดงประโยชน์แห่งสามัญญะ ซึ่งได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ

๗-๘. ปฐมพรหมัญญสูตร และ ทุติยพรหมัญญสูตร ต่างว่าด้วยความเป็นพรหม มีเนื้อหาคล้ายปฐมสามัญญสูตร และทุติยสามัญญสูตร ตามลำดับ ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกพรหมัญญะ(ความเป็นพรหม) พรหมัญญผล(ผลแห่งความเป็นพรหม) และประโยชน์แห่งพรหมัญญะขึ้นแสดง

๙-๑๐. ปฐมพรหมจริยสูตร และ ทุติยพรหมจริยสูตร ต่างว่าด้วยพรหม-จรรย์ มีเนื้อหาคล้ายปฐมสามัญญสูตร และทุติยสามัญญสูตร ตามลำดับ ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกพรหมจรรย์ ผลแห่งพรหมจรรย์ และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ขึ้นแสดง

๑.๕ อัญญติตถิยเปยยาลวรรค

อัญญติตถิยเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอัญญติตถิยเปยยาล

หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยอัญเดียรถีย์ที่พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๘ สูตร ในวรรคนี้

ซึ่งเกี่ยวกับการตอบปัญหาของอัญเดียรถีย์ พระสูตรแรกและพระสูตรสุดท้ายแสดงไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่เหลือแสดงไว้โดยย่อให้อนุโลมตามพระสูตรแรกกับพระสูตรสุดท้ายตามควรแก่กรณี ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามหัวข้อธรรมที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ราควิราคสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ให้ตอบว่าเพื่อสำรอกราคะ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรคและปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะอยู่หรือ ให้ตอบว่า มี คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

๒-๗. สังโยชนัปปหานาทิสุตตฉักกะ ว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตรมีสังโยชนปหานสูตรเป็นต้น หมายความว่า พระสูตรที่ ๒ สังโยชนปหานสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อการละสังโยชน์

พระสูตรที่ ๓ อนุสยสมุคฆาตนสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อการถอนอนุสัย

พระสูตรที่ ๔ อัทธานปริญญาสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อการกำหนดรู้อัทธานะ

พระสูตรที่ ๕ อาสวักขยสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความสิ้นอาสวะ

พระสูตรที่ ๖ วิชชาวิมุตติผลสัจฉิกิริยสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อการทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ

พระสูตรที่ ๗ ญาณทัสสนสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อญาณทัสสนะ

๘. อนุปาทาปรินิพพานสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน

๑.๖ สุริยเปยยาลวรรค

สุริยเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสุริยเปยยาล หมายถึง ว่าด้วย

เรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ ที่พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๑๔ สูตร ในวรรคนี้ พระสูตรที่ ๑ ท่านจัดไว้เต็ม พระสูตรที่ ๒-๖ และ ๙-๑๓ จัดไว้โดยย่อ ให้อนุโลมตาม

พระสูตรที่เต็มตามควรแก่กรณี ชื่อพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามชื่อธรรม ๗ ประการ ประการใด ประการหนึ่งที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ คือ

(๑) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี

(๒) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล

(๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ

(๔) อัตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตน

(๕) ทิฏฐิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ

(๖) อัปปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท

(๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ

แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า กัลยาณมิตตตา เป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า อริยมรรคมีองค์ ๘ ในพระสูตรนี้ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๒-๖. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น หมายความว่า

พระสูตรที่ ๒ สีลสัมปทาสูตร ว่าด้วยสีลสัมปทา

พระสูตรที่ ๓ ฉันทสัมปทาสูตร ว่าด้วยฉันทสัมปทา

พระสูตรที่ ๔ อัตตสัมปทาสูตร ว่าด้วยอัตตสัมปทา

พระสูตรที่ ๕ ทิฏฐิสัมปทาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิสัมปทา

พระสูตรที่ ๖ อัปปมาทสัมปทาสูตร ว่าด้วยอัปปมาทสัมปทา

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา

๘. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร มีชื่อและเนื้อหาเหมือนพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตอนที่ว่าด้วยอริยมรรค หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นจุดหมาย

๙-๑๓. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนพระสูตรที่ ๒-๖ ในวรรคนี้ ต่างแต่ในที่นี้ตอนที่ว่าด้วยอริยมรรค เหมือนในพระสูตรที่ ๘

๑๔. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา มีเนื้อหาเหมือนพระสูตรที่ ๗ ในวรรคนี้ ต่างแต่ในพระสูตรนี้ตอนที่ว่าด้วยอริยมรรค เหมือนในพระสูตรที่ ๘

๑.๗ เอกธัมมเปยยาลวรรค

เอกธัมมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยธรรมอันเป็นเอกที่พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๑๔ สูตร ในวรรคนี้ ส่วนชื่อของพระสูตรทั้งหมด ตรงกับชื่อของพระสูตรในสุริยเปยยาลวรรคเพราะตั้งชื่อตามธรรม ๗ ประการเหมือนกัน แต่ในวรรคนี้พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่องชื่อธรรม ๗ ประการนั้นว่า เป็นธรรมอันเอก เนื้อหาของแต่ละสูตรเหมือนในสุริยเปยยาล (ดูรายละเอียดในสุริยเปยยาลวรรค)

๑.๘ ทุติยเอกธัมมเปยยาลวรรค

ทุติยเอกธัมมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาลที่ ๒ หมายถึง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเอกธัมมเปยยาลเป็นครั้งที่ ๒ ในวรรคนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๑๔ สูตร มีลักษณะเหมือนเอกธัมมเปยยาลวรรคที่ ๑ ทุกประการ ต่างแต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่องธรรม ๗ ประการนั้นว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นธรรมอื่น

แม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มที่ เหมือนธรรม ๗ ประการนั้น

๑.๙ คังคาเปยยาลวรรค

คังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยเรื่องแม่น้ำที่พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล

คือ พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำ ๕ สาย ไหลไปสู่ทิศปราจีน คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภูและแม่น้ำมหี ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตร

มีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน อริยมรรคมีองค์ ๘ ในพระสูตรนี้หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๒-๕. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ ว่าด้วยพระสูตร ๔ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนปฐมปาจีนนินนสูตร ต่างแต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคทรงยกแม่น้ำ ๔ สาย ขึ้นแสดงในแต่ละสูตร คือ แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภูและแม่น้ำมหีตามลำดับ

๖. ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๖ มีเนื้อหาเหมือนปฐมปาจีนนินนสูตร ในวรรคนี้ต่างแต่ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงยกแม่น้ำทั้ง ๕ สายขึ้นแสดง

๗. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑ มีเนื้อหาเหมือนปฐมปาจีนนินนสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงยกแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทรขึ้นแสดง

๘-๑๒. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติย-สมุททนินนสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนพระสูตรที่ ๒-๕ ในวรรคนี้ ต่างแต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคทรงยกแม่น้ำเหล่านั้นที่ไหลไปสู่สมุทรขึ้นแสดง

๑.๑๐ ทุติยคังคาเปยยาลวรรค

ทุติยคังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลที่ ๒ ซึ่งมีลักษณะเหมือนคังคาเปยยาลวรรคที่ ๑ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๖ สูตร จัดเป็นหมวดย่อย ๓ หมวด หมวดละ ๑๒ สูตร ตามลักษณะธรรม ๓ ประการ คือ

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยอริยมรรคอันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑-๖ ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน พระสูตรที่ ๗-๑๒ ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยอริยมรรคอันหยั่งลงสู่อมตะ มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑๓-๒๔ (ชื่อสูตรเหมือนพระสูตรที่ ๑-๑๒)

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยอริยมรรคอันน้อมไปสู่นิพพาน มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๒๕-๓๖ (ชื่อสูตรเหมือนพระสูตรที่ ๑-๑๒)

๑.๑๑. อัปปมาทวรรค

อัปปมาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด เหมือนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกชนิด เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้

๒. ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด เหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เที่ยวอยู่บนแผ่นดิน เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้

๓-๗. กูฏาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีกูฏสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนตถาคตสูตรต่างแต่ในที่นี้ทรงแสดงเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับยอดเรือน กฤษณา จันทน์แดง ดอกมะลิ และพระเจ้าจักรพรรดิ อย่างละ ๑ สูตร

๘-๑๐. จันทิมาทิสุตตติกะ ว่าด้วยพระสูตร ๓ สูตร มีจันทิมสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนตถาคตสูตรต่างแต่ในที่นี้ทรงแสดงเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับแสงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และผ้าแคว้นกาสี อย่างละ ๑ สูตร

๑.๑๒ พลกรณียวรรค

พลกรณียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. พลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกำลัง คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนบุคคลต้องอาศัยแผ่นดินจึงจะทำการงานที่พึงทำด้วยกำลังได้

๒. พีชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพืช คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนพืชคามและภูตคามต้องอาศัยแผ่นดินจึงเจริญงอกงามได้

๓. นาคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยนาค คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนนาคอาศัยขุนเขา หิมพานต์ หนอง บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ และมหาสมุทร จึงเจริญเติบโตได้

๔. รุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนต้นไม้ที่น้อมไปสู่ทิศปราจีนเมื่อถูกตัดก็ต้องล้มไปทางทิศนั้น

๕. กุมภสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมคลายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว เหมือนน้ำในหม้อคว่ำ มีแต่ไหลออกอย่างเดียว

๖. สูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า เดือยข้าวที่ตั้งไว้ตรง สามารถตำมือและเท้าให้เลือดออกได้ ภิกษุก็เหมือนกัน ถ้าตั้งทิฏฐิและมรรคภาวนาไว้ถูก ก็สามารถทำลายอวิชชาได้ ทำวิชชาให้เกิดขึ้นได้ และรู้แจ้งนิพพานได้ ในตอนท้ายตรัสว่าวิธีตั้งทิฏฐิและมรรคภาวนาให้ถูก คือ การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

๗. อากาสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอากาศ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็เป็นเหตุให้ธรรมหลายประการเจริญขึ้นเต็มที่ เหมือนลมหลายชนิดที่พัดไปในอากาศ ธรรมหลายประการนั้น คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗

๘-๙. ปฐมเมฆสูตร และ ทุติยเมฆสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน แต่มีรายละเอียดต่างกันคือในปฐมเมฆสูตร ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมให้สงบราบคาบได้ เหมือนเมฆฝนตกรดฝุ่นละอองที่ฟุ้งขึ้นให้หายไป ส่วนในทุติยเมฆสูตร ทรงแสดงเปรียบเทียบภิกษุกับลมมรสุมพัดเมฆฝนให้หายไป

๑๐. นาวาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเรือ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมทำให้สังโยชน์สงบราบคาบได้ เหมือนลม แดด และฝนทำให้เชือกผูกเรือเปื่อยผุไปอย่างง่ายดาย

๑๑. อาคันตุกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอาคันตุกะ คือ ทรงแสดงธรรมด้วย

อุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ได้ ละธรรมที่ควรละได้ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งได้ เจริญธรรมที่ควรเจริญได้ เหมือนคนทุกชนชั้นที่มาจากทิศต่าง ๆ เข้าไปพักในเรือนพักคนเดินทางได้

๑๒. นทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จะลาสิกขามาเป็นคฤหัสถ์ เหมือนการทดแม่น้ำคงคาให้ไหลย้อนกลับไปข้างหลัง

๑.๑๓ เอสนาวรรค

เอสนาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. เอสนาสูตร ว่าด้วยการแสวงหา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงการแสวงหา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การแสวงหากาม (๒) การแสวงหาภพ (๓) การแสวงหา

พรหมจรรย์ (มิจฉาทิฏฐิ) และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหาเหล่านั้น

๒. วิธาสูตร ว่าด้วยมานะ คือ ทรงแสดงมานะ(ความถือตัว) ๓ ประการ ได้แก่ (๑) มานะว่าเราเลิศกว่าเขา (๒) มานะว่าเราเสมอเขา (๓) มานะว่าเราด้อยกว่าเขา และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละมานะ เหมือนในเอสนาสูตร

๓. อาสวสูตร ว่าด้วยอาสวะ คือ ทรงแสดงอาสวะ ๓ ได้แก่ (๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม (๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ (๓) อวิชชาสวะ

อาสวะคืออวิชชา และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละอาสวะ เหมือนในเอสนาสูตร

๔. ภวสูตร ว่าด้วยภพ คือ ทรงแสดงภพ ๓ ได้แก่ (๑) กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร (๒) รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร (๓) อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละภพ เหมือนในเอสนาสูตร

๕. ทุกขตาสูตร ว่าด้วยสภาวทุกข์ คือ ทรงแสดงสภาวทุกข์ ๓ ประการ

ได้แก่ (๑) สภาวทุกข์คือทุกข์ (๒) สภาวทุกข์คือสังขาร (๓) สภาวทุกข์คือความแปรผันไป และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละสภาวทุกข์ เหมือนในเอสนาสูตร

๖. ขีลสูตร ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู คือ ทรงแสดงกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู เหมือนในเอสนาสูตร

๗. มลสูตร ว่าด้วยมลทิน คือ ทรงแสดงมลทิน ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละมลทิน เหมือนในเอสนาสูตร

๘. นีฆสูตร ว่าด้วยทุกข์ คือ ทรงแสดงทุกข์ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละทุกข์ เหมือนในเอสนาสูตร

๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา คือ ทรงแสดงเวทนา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละเวทนา เหมือนในเอสนาสูตร

๑๐. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา คือ ทรงแสดงตัณหา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม (๒) ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ (๓) วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละตัณหา เหมือนในเอสนาสูตร

๑๑. ตสินาสูตร ว่าด้วยตสินา คือ ทรงแสดงตสินา (ความอยาก) ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กามตสินา ความอยากในกาม (๒) ภวตสินา ความอยากในภพ (๓) วิภวต

สินา ความอยากในวิภพ และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรค มีองค์ ๘ เพื่อละตสินา เหมือนในเอสนาสูตร

๑.๑๔ โอฆวรรค

โอฆวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโอฆะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. โอฆสูตร ว่าด้วยโอฆะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กาโมฆะ โอฆะคือกาม (๒) ภโวฆะ โอฆะคือภพ (๓) ทิฏโฐฆะ โอฆะคือทิฏฐิ (๔) อวิชโชฆะ โอฆะคืออวิชชา และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอฆะเหล่านั้น

๒. โยคสูตร ว่าด้วยโยคะ คือ ทรงแสดงโยคะ (สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้

ในภพ) ๔ ประการ คือ (๑) กามโยคะ โยคะคือกาม (๒) ภวโยคะ โยคะคือภพ (๓) ทิฏฐิโยคะ โยคะคือทิฏฐิ (๔) อวิชชาโยคะ โยคะคืออวิชชา และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละโยคะ เหมือนในโอฆสูตร

๓. อุปาทานสูตร ว่าด้วยอุปาทาน คือ ทรงแสดงอุปาทาน (ความยึดมั่น)

๔ ประการ ได้แก่ (๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม (๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ (๓) สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต (๔) อัตตวาทุ-ปาทาน ความยึดมั่นวาทะว่ามีอัตตา และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละอุปาทาน เหมือนในโอฆสูตร

๔. คันถสูตร ว่าด้วยคันถะ คือ ทรงแสดงคันถะ (กิเลสเครื่องผูก) ๔ ประการ ได้แก่ (๑) อภิชฌากายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิชฌา (๒) พยาปาทกาย-คันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือพยาบาท (๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความถือมั่นศีลพรต (๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละคันถะ เหมือนในโอฆสูตร

๕. อนุสยสูตร ว่าด้วยอนุสัย คือ ทรงแสดงอนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่อง) ๗ ประการ ได้แก่ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) ทิฏฐิ (๔) วิจิกิจฉา (๕) มานะ (๖) ภวราคะ (๗) อวิชชา และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละอนุสัย เหมือนในโอฆสูตร

๖. กามคุณสูตร ว่าด้วยกามคุณ คือ ทรงแสดงกามคุณ ๕ ได้แก่ (๑) รูป ที่น่าปรารถนา ฯลฯ (๒) เสียง ฯลฯ (๓) กลิ่น ฯลฯ (๔) รส ฯลฯ (๕) โผฏฐัพพะ ฯลฯ

๗. นีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์ มีเนื้อหาเหมือนโอฆสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี) ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท ความคิดปองร้าย (๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ (๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย

๘. อุปาทานักขันธสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์ มีเนื้อหาเหมือนโอฆสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ทรงแสดงอุปาทานขันธ์ ๕ ประการ คือ (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) สังขาร (๕) วิญญาณ

๙. โอรัมภาคิยสูตร ว่าด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์ มีเนื้อหาเหมือนโอฆสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ทรงแสดงโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ

คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามฉันทะ ความพอใจในกาม

(๕) พยาบาท ความคิดปองร้าย

๑๐. อุทธัมภาคิยสูตร ว่าด้วยอุทธัมภาคิยสังโยชน์ มีเนื้อหาเหมือนโอฆสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ทรงแสดงอุทธัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ คือ (๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน (๓) มานะ ความถือตัว (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

(๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง

๒. โพชฌังคสังยุต

โพชฌังคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องโพชฌงค์ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มีทั้งหมด ๑๘๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๘ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๖ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ปัพพตวรรค

ปัพพตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยขุนเขา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. หิมวันตสูตร ว่าด้วยขุนเขาหิมพานต์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าภิกษุผู้อาศัยศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์

ในธรรมทั้งหลาย เหมือนนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ หนอง บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ และมหาสมุทร จึงเจริญเติบโตได้

โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ

(๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

(๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์

(๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์

(๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์

๒. กายสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกาย คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมา-

โวหารว่า นิวรณ์ ๕ ประการ และโพชฌงค์ ๗ ประการ ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เหมือนกาย และตรัสอธิบายอาหารของนิวรณ์และโพชฌงค์ไว้อย่างละเอียด

๓. สีลสูตร ว่าด้วยศีล หมายรวมถึง สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และ

วิมุตติญาณทัสสนะด้วย คือ ทรงแสดงว่า การคบหาสมาคมกับภิกษุผู้มีศีลเป็นต้น เป็นเหตุให้ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการได้ และจะได้รับอานิสงส์ถึง ๗ ประการ

เช่น ได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน

๔. วัตถสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผ้า คือ ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท่านประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใดก็อยู่ได้เหมือนพระราชาหรือมหาอำมาตย์ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าคู่ใด ๆ ก็นุ่งห่มได้

๕. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุทูลถามเรื่องโพชฌงค์ คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามความหมายของโพชฌงค์ ตรัสตอบว่า ที่เรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้

๖. กุณฑลิยสูตร ว่าด้วยกุณฑลิยปริพาชก คือ กุณฑลิยปริพาชกทูลถามถึงอานิสงส์ในการปฏิบัติธรรมในศาสนาว่ามีอะไรเป็นอานิสงส์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีวิชชาและวิมุตติเป็นอานิสงส์

ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ ตรัสตอบ : โพชฌงค์ ๗

ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้โพชฌงค์บริบูรณ์ ตรัสตอบ : สติปัฏฐาน ๔

ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้สติปัฏฐานบริบูรณ์ ตรัสตอบ : สุจริต ๓

ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้สุจริตบริบูรณ์ ตรัสตอบ : อินทรียสังวร

ในตอนท้ายพระองค์ตรัสว่าธรรมเหล่านั้นเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันตามลำดับ

๗. กูฏาคารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกลอนของเรือนยอด คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนกลอนของเรือนยอดทั้งหมดล้วนน้อมไปสู่ยอดเรือน

๘. อุปวาณสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะ คือ ท่านพระอุปวาณสนทนาธรรมกับท่านพระสารีบุตรว่า โพชฌงค์ที่ปรารภดีแล้ว เป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก

๙-๑๐. ปฐมอุปปันนสูตร และ ทุติยอุปปันนสูตร ต่างว่าด้วยเหตุเกิดโพชฌงค์แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอุปปันนสูตร ทรงแสดงว่าโพชฌงค์ ๗ ประการเกิดขึ้นได้ เพราะความอุบัติขึ้นของพระตถาตคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในทุติยอุปปันนสูตร ทรงแสดงว่าโพชฌงค์ ๗ ประการ เกิดขึ้นในวินัยของพระสุคตเท่านั้น

๒.๒ คิลานวรรค

คิลานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้อาพาธ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตร

ที่ ๔-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ปาณสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีล จึงเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการได้ เหมือนสัตว์ต้องอาศัยแผ่นดินจึงสำเร็จอิริยาบถได้

๒-๓. ปฐมสุริยูปมสูตร และ ทุติยสุริยูปมสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสุริยูปมสูตร ทรงแสดงธรรมด้วย

อุปมาโวหารว่า กัลยาณมิตตตา เป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดโพชฌงค์ ๗ ประการ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า ส่วนในทุติยสุริยูปมสูตร มีเนื้อหาเหมือนปฐมสุริยูปมสูตร ต่างแต่ทรงยกโยนิโสมนสิการขึ้นแสดง

๔-๖. ปฐมคิลานสูตร ทุติยคิลานสูตร และ ตติยคิลานสูตร ต่างว่าด้วย

ผู้อาพาธ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมคิลานสูตร ท่านพระมหากัสสปะ

อาพาธ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงโพชฌงค์ให้ท่านฟังจนทำให้ท่านหายขาดจากอาพาธ ในทุติยคิลานสูตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะอาพาธ ทรงแสดงโพชฌงค์ให้ฟังก็ได้ผลเช่นกัน ส่วนในตติยคิลานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร ท่านพระมหาจุนทะ แสดงโพชฌงค์ให้ทรงสดับ ทำให้พระองค์หายขาดจากพระประชวร

๗. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง มีเนื้อหาเหมือน

ปารังคมสูตร ในปฏิปัตติวรรค มัคคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม คือ ในที่นี้ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ ประการ

๘. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด มีเนื้อหาเหมือนวิรัทธสูตร ในปฏิปัตติวรรค มัคคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม คือ ในที่นี้ ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ ประการ

๙. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ คือ ทรงแสดงว่าโพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นอริยะ เป็นนิยยานิกธรรม นำให้สิ้นทุกข์

๑๐. นิพพิทาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คือ ทรงแสดงว่าโพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายจนถึงนิพพาน

๒.๓ อุทายิวรรค

อุทายิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระอุทายี ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. โพธายสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามความหมายของโพชฌงค์ ตรัสตอบว่า ที่เรียกว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้

๒. โพชฌังคเทสนาสูตร ว่าด้วยการแสดงโพชฌงค์ หมายถึงโพชฌงค์ ๗ ประการ

๓. ฐานิยสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ คือ ทรงแสดงว่าธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ ได้แก่ การมนสิการถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งกามราคะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ในตอนท้ายทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ประการว่าไม่เป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์

๔. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย คือ ทรงแสดงว่าการมนสิการโดยไม่แยบคายทำให้นิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น และทำให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ส่วนการมนสิการโดยแยบคายมีผลตรงกันข้าม

๕. อปริหานิยสูตร ว่าด้วยอปริหานิยธรรม คือ ทรงแสดงว่า ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ ประการ

๖. ตัณหักขยสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความสิ้นตัณหา คือ ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นมรรค(ทาง) เป็นปฏิปทา(ข้อปฏิบัติ) เพื่อความสิ้นตัณหา

๗. ตัณหานิโรธสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความดับตัณหา คือ ทรงแสดงว่าโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นมรรคเป็นปฏิปทาเพื่อความดับตัณหา

๘. นิพเพธภาคิยสูตร ว่าด้วยทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส คือ ทรงแสดงว่าโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส

๙. เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก คือทรงแสดงว่าพระองค์

ไม่ทรงเห็นธรรมอื่นใดแม้อย่างหนึ่งที่จะทำให้ละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ได้เหมือน โพชฌงค์ ๗ ประการ

๑๐. อุทายิสูตร ว่าด้วยพระอุทายี คือ ท่านพระอุทายีเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านรู้สึกอัศจรรย์ใจที่เกิดความรัก ความเคารพ ความละอาย และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาคมากเหลือเกิน ทั้ง ๆ ที่เมื่อสมัยที่เป็นคฤหัสถ์ ท่านไม่นับถือพระธรรมและพระสงฆ์เลย แต่เพราะเห็นแก่ความรัก ความเคารพ ความละอาย และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงออกบวช ครั้นออกบวชแล้วได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค จึงได้รู้ชัดอริยสัจ ๔ และได้บรรลุอรหัตตผลด้วยการเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๔ นีวรณวรรค

นีวรรณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนิวรณ์ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ และสาระสำคัญของบางสูตร ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมกุสลสูตร และ ทุติยกุสลสูตร ต่างว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมกุสลสูตร ทรงแสดงว่า ความไม่ประมาท เลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด เพราะทำให้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการได้ ส่วนในทุติย-

กุสลสูตร ทรงแสดงว่า โยนิโสมนสิการ เลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด

๓. อุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต คือ ทรงแสดงว่า จิตเศร้าหมองเพราะนิวรณ์ ๕ ประการ เหมือนทองเศร้าหมองเพราะสิ่งเศร้าหมอง ๕ ประการ คือ เหล็ก โลหะ ดีบุก ตะกั่ว และเงิน

๔. อนุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต คือ ทรงแสดงว่า โพชฌงค์ ๗ ประการ ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต

๕. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย คือ ทรงแสดงว่า การมนสิการโดยไม่แยบคายทำให้นิวรณ์ ๕ ประการ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

๖. โยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยแยบคาย คือ ทรงแสดงว่าการมนสิการโดยแยบคาย ทำให้โพชฌงค์ ๗ ประการที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

๗. วุฑฒิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญ คือ ทรงแสดงว่า

โพชฌงค์ ๗ ประการทำให้เกิดความเจริญ ไม่เสื่อม

๘. อาวรณนีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์เครื่องกางกั้น คือ ทรงแสดงว่า

นิวรณ์ ๕ ประการเป็นเครื่องกางกั้น เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา ส่วนโพชฌงค์ ๗ ประการ ไม่เป็นเครื่องกางกั้น ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ

๙. รุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมา-

โวหารว่า กุลบุตรบางคนละกามออกบวชแล้วยังถูกกามเช่นนั้นทำให้ล้มระเนระนาด เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกกาฝากปกคลุมแล้วล้มระเนระนาด ทรงแสดงว่า นิวรณ์เครื่องกางกั้น ๕ ประการ ครอบงำจิตแล้วทอนกำลังปัญญา ส่วนโพชฌงค์ ๗ ประการ ไม่เป็นนิวรณ์เครื่องกางกั้น ไม่ครอบงำจิต เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ

๑๐. นีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์ คือ ทรงแสดงว่านิวรณ์ ๕ ประการ ทำให้เป็นเหมือนคนตาบอด ส่วนโพชฌงค์ ๗ ประการทำให้เป็นเหมือนคนตาดี

๒.๕ จักกวัตติวรรค

จักกวัตติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. วิธาสูตร ว่าด้วยมานะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวง สามารถละมานะ(ความถือตัว)ได้ก็เพราะเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒. จักกวัตติสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ทรงแสดงธรรมด้วย

อุปมาโวหารว่า แก้วคือโพชฌงค์ ๗ ประการปรากฏได้เพราะพระตถาคตอรหันต- สัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏ เหมือนแก้ว ๗ ประการปรากฏเพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ

๓. มารสูตร ว่าด้วยมาร คือ ทรงแสดงว่าโพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นทางสำหรับย่ำยีมารและกองทัพมาร

๔. ทุปปัญญสูตร ว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญาทราม คือ ทรงตอบปัญหา

ของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่ามีปัญญาทรามเป็นคนเซอะ

๕. ปัญญวันตสูตร ว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญา คือ ทรงตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่า มีปัญญา ไม่เป็นคนเซอะ

๖. ทลิททสูตร ว่าด้วยเหตุให้เป็นคนจน คือ ทรงตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่า คนจน

๗. อทลิททสูตร ว่าด้วยเหตุให้เป็นคนไม่จน คือ ทรงตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่า คนไม่จน

๘. อาทิจจสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ คือ ทรงแสดงธรรมด้วย

อุปมาโวหารว่า กัลยาณมิตตตาเป็นบุพนิมิตเพื่อให้เกิดโพชฌงค์ ๗ ประการ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า

๙. อัชฌัตติกังคสูตร ว่าด้วยเหตุภายในให้โพชฌงค์เกิด คือ ทรงแสดง

ว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นเหตุอื่นใดแม้อย่างหนึ่งอันเป็นเหตุภายในที่ทำให้โพชฌงค์ ๗ ประการเกิดขึ้น เหมือนโยนิโสมนสิการ

๑๐. พาหิรังคสูตร ว่าด้วยเหตุภายนอกให้โพชฌงค์เกิด คือ ทรงแสดงว่า

พระองค์ไม่ทรงพิจารณาเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งอันเป็นเหตุภายนอกที่ทำให้โพชฌงค์ ๗ ประการเกิดขึ้น เหมือนกัลยาณมิตตตา

๒.๖ โพชฌังคสากัจฉวรรค

โพชฌังคสากัจฉวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการสนทนาเรื่องโพชฌงค์

ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๖ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อาหารสูตร ว่าด้วยอาหารของนิวรณ์และโพชฌงค์ คือ พระผู้มี

พระภาคทรงแสดงอาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของนิวรณ์ ๕ ประการ รวมทั้งอาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒. ปริยายสูตร ว่าด้วยเหตุที่นิวรณ์และโพชฌงค์อาศัย คือ ทรงแสดงเหตุที่ทำให้นิวรณ์ ๕ ประการกลายเป็น ๑๐ ประการ และเหตุที่ทำให้โพชฌงค์ ๗ ประการกลายเป็น ๑๔ ประการ

๓. อัคคิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไฟ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า การเจริญโพชฌงค์ต้องรู้จักเวลาที่ควรเจริญและเวลาที่ไม่ควรเจริญ เปรียบเหมือนคนก่อไฟ จะให้ไฟลุกโพลงขึ้นได้ต้องก่อไฟให้ถูกวิธี

๔. เมตตาสหคตสูตร ว่าด้วยจิตมีเมตตา หมายรวมถึงกรุณา มุทิตา และ

อุเบกขาด้วย คือ ภิกษุพวกหนึ่งได้นำคำถามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกมา

กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พวกเขาเห็นว่าคำสอนเกี่ยวกับการละนิวรณ์และการเจริญพรหมวิหารของพวกเขากับของพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกันเลย พระองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุย้อนถามว่า เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตา-

เจโตวิมุตติ และอุเบกขาเจโตวิมุตติมีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด ซึ่งปัญหานี้คนนอกพุทธศาสนาไม่สามารถตอบได้ แล้วทรงอธิบายว่าโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นคติเป็นต้นของธรรมเหล่านั้น

๕. สังคารวสูตร ว่าด้วยสังคารวพราหมณ์ คือ สังคารวพราหมณ์ทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้มนตร์ไม่แจ่มแจ้ง (เสื่อม) และเหตุปัจจัยที่ทำให้มนตร์แจ่มแจ้ง (ไม่เสื่อม) พระองค์ตรัสตอบว่า ถ้าถูกนิวรณ์ ๕ ประการครอบงำ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออก(ไม่หาทางออก) มนตร์ก็ไม่แจ่มแจ้ง ถ้าไม่ถูกนิวรณ์ ๕ ประการครอบงำ และรู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออก มนตร์ก็แจ่มแจ้งได้ ในตอนท้ายตรัสว่า โพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นไปเพื่อผลแห่งวิชชา(ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น)

๖. อภยสูตร ว่าด้วยอภัยราชกุมาร คือ อภัยราชกุมารทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า (๑) ความรู้ (๒) ความเห็น (๓) ความไม่รู้ (๔) ความไม่เห็น ทั้ง ๔ ข้อนี้ มีเหตุปัจจัยหรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่ามี คือ นิวรณ์ ๕ ประการเป็นเหตุปัจจัยแห่งความไม่รู้ ความไม่เห็น และโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นเหตุปัจจัยแห่งความรู้ ความเห็น

๒.๗ อานาปานวรรค

อานาปานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอานาปานสติ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร พระสูตรที่ ๑ แบ่งออกเป็นสูตรย่อยอีก ๕ สูตร ทรงแสดงเนื้อหาไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่ ๒-๑๐ ทรงแสดงไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามพระสูตรที่ ๑ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อัฏฐิกมหัปผลสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลมาก คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการที่มีอัฏฐิกสัญญามีผลมาก

คำว่า □มีผลมาก□ ทรงอธิบายด้วยพระสูตรย่อยอีก ๕ สูตร ดังนี้

(๑) อัญญตรผลสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ บรรลุอรหัตตผล หรือเป็นพระอนาคามี

(๒) มหัตถสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก

(๓) โยคักเขมสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ

(๔) สังเวคสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อให้เกิดความสังเวช

(๕) ผาสุวิหารสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก

๒. ปุฬุวกสูตร ว่าด้วยปุฬวกสัญญา

๓. วินีลกสูตร ว่าด้วยวินีลกสัญญา

๔. วิจฉิททกสูตร ว่าด้วยวิจฉิททกสัญญา

๕. อุทธุมาตกสูตร ว่าด้วยอุทธุมาตกสัญญา

๖. เมตตาสูตร ว่าด้วยเมตตา

๗. กรุณาสูตร ว่าด้วยกรุณา

๘. มุทิตาสูตร ว่าด้วยมุทิตา

๙. อุเปกขาสูตร ว่าด้วยอุเบกขา

๑๐. อานาปานสูตร ว่าด้วยอานาปานสติ

๒.๘ นิโรธวรรค

นิโรธวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนิโรธสัญญา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร พระสูตรที่ ๑-๙ คือ อสุภสูตร ว่าด้วยอสุภสัญญา มรณสูตร ว่าด้วยมรณสัญญา อาหาเรปฏิกูลสัญญาสูตร ว่าด้วย

อาหาเรปฏิกูลสัญญา อนภิรติสูตร ว่าด้วยอนภิรติสัญญา อนิจจสูตร ว่าด้วย

อนิจจสัญญา ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกขสัญญา อนัตตสูตร ว่าด้วยอนัตตสัญญา

ปหานสูตร ว่าด้วยปหานสัญญา วิราคสูตร ว่าด้วยวิราคสัญญา ทั้ง ๙ สูตรนี้ พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อ ให้เพิ่มเนื้อหาเต็มตามอัฏฐกมหัปผลสูตรแห่งอานาปานวรรค ส่วนพระสูตรที่ ๑๐ คือ นิโรธสูตร ว่าด้วยนิโรธสัญญา ท่านจัดไว้เต็มมีเนื้อหาคล้ายอัฏฐกมหัปผลสูตรแห่งอานาปานวรรค ต่างแต่ไม่แยกสูตรย่อยออกมาเป็น ๕ สูตร

๒.๙ คังคาเปยยาลวรรค

คังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล มีพระสูตร ๑๒ สูตร แต่ละสูตร มีสาระสำคัญเหมือนคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น โพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๐ อัปปมาทวรรค

อัปปมาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนอัปปมาทวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๑ พลกรณียวรรค

พลกรณียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง มีพระสูตร ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนพลกรณียวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๒ เอสนาวรรค

เอสนาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหา มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีสาระสำคัญเหมือนเอสนาวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๓ โอฆวรรค

โอฆวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโอฆะ มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตร

มีสาระสำคัญเหมือนโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรค

มีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๔ ปุนคังคาเปยยาลวรรค

ปุนคังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลอีกหมวดหนึ่ง

มีพระสูตร ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนทุติยคังคาเปยยาลวรรค แห่ง มัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๕ ปุนอัปปมาทวรรค

ปุนอัปปมาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาทอีกหมวดหนึ่ง

มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนอัปปมาทวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อัน

เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๖ ปุนพลกรณียวรรค

ปุนพลกรณียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนพลกรณียวรรคแห่ง

มัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๗ ปุนเอสนาวรรค

ปุนเอสนาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหาอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนเอสนาวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๘ ปุนโอฆวรรค

ปุนโอฆวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโอฆะอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น โพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๓. สติปัฏฐานสังยุต

สติปัฏฐานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสติปัฏฐาน หมายถึง ประมวล

พระสูตรที่เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ มีทั้งหมด ๑๐๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๐ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ อัมพปาลิวรรค

อัมพปาลิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อัมพปาลิสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน คือ พระผู้มี

พระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายขณะที่ประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวันว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ เป็นทางเดียวที่จะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ

(๑) กายานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย (๒) เวทนานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา (๓) จิตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) ธัมมานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ ควรดูรายละเอียดของสติปัฏฐาน ๔ ประการ ในมหาสติปัฏฐานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค (ที.ม.

๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๒๔๘-๒๖๙)

๒. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ คือ ทรงชักชวนให้ภิกษุอยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะ และทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติสัมปชัญญะ

๓. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระองค์ทรงสอนว่าเบื้องต้นควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทำความเห็นให้ตรงแล้วเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ ก็จะเจริญในกุศลธรรมไม่มีความเสื่อมเลย

๔. สาลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา คือ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายขณะที่ประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์

ชื่อสาลาว่า ควรชักชวนให้ภิกษุที่บวชใหม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ เพราะแม้แต่ภิกษุที่เป็นเสขะ (ผู้กำลังศึกษา) ยังไม่บรรลุอรหัต และภิกษุที่เป็นพระอรหันต-ขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ก็เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้เช่นกัน

๕. อกุสลราสิสูตร ว่าด้วยกองอกุศล ซึ่งหมายรวมถึงกองกุศลด้วย กองอกุศล คือ นิวรณ์ ๕ ประการ ส่วนกองกุศล คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ

๖. สกุณัคฆิสูตร ว่าด้วยเหยี่ยว คือ ทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นแสดงว่า นกมูลไถเที่ยวหากินนอกถิ่นจึงถูกเหยี่ยวจับได้ แล้วทรงแสดงสอนภิกษุว่า แต่พอเที่ยวหากินในถิ่นของตนเหยี่ยวก็ไม่สามารถจับได้ ไม่ควรเที่ยวไปในแดนอื่น ซึ่งทรง หมายถึงกามคุณ ๕ ประการ เพราะจะทำให้มารได้ช่อง แต่ให้เที่ยวไปในแดนที่เป็นของบิดาของตน ซึ่งทรงหมายถึงสติปัฏฐาน ๔ ประการ มารจึงจะไม่ได้ช่อง

๗. มักกฏสูตร ว่าด้วยลิงติดตัง มีเนื้อหาเหมือนสกุณัคฆิสูตร แต่ในพระสูตรนี้ทรงยกเรื่องลิงติดตั้งขึ้นแสดง คือ พวกลิงที่ฉลาดเห็นตังที่เขาดักไว้ก็จะหลีกห่างไกล ส่วนลิงที่โง่เข้าใกล้ตังแล้วเอามือจับดู มือจึงติดที่ตังนั้น มันคิดจะดึงมือออก จึงเอามืออีกข้างจับ ก็ติดที่ตังอีก เอาเท้าข้างหนึ่งยันก็ติดอีก เอาเท้าอีกข้างยันก็ติดอีก มันจึงเอาปากกัดปากก็ติดที่ตังอีก ในที่สุดก็นอนถอนใจ ถึงความพินาศ และถูกนายพรานจับได้

๘. สูทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพ่อครัว คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมา-

โวหารว่า ภิกษุผู้โง่เขลาไม่ฉลาดเฉียบแหลมถึงจะพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ประการ ก็ไม่ได้รับธรรมที่ทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และไม่มีสติสัมปชัญญะ เหมือนพ่อครัว

ผู้เขลา ไม่รู้จักสังเกตว่าอาหารชนิดไหนที่พระราชาหรือมหาอำมาตย์โปรด ชนิดไหนที่ไม่โปรด ก็ไม่ได้รับค่าจ้างหรือรางวัล ส่วนภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลมมีนัยตรงกันข้าม

๙. คิลานสูตร ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร คือ พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรอย่างหนัก ท่านพระอานนท์เห็นแล้วกราบทูลว่า รู้สึกหนักใจแต่มาเบาใจอยู่หน่อยหนึ่งว่า พระองค์ยังไม่ตรัสพระพุทธพจน์อย่างใดอย่างหนึ่งกับภิกษุสงฆ์ก็คงจักไม่ปรินิพพานเป็นแน่จึงตรัสว่า ไม่ควรหวังอะไรในพระองค์ เพราะทรงแสดงธรรมไว้แจ่มแจ้งแล้วและทรงสอนให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่งด้วย

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๑๐. ภิกขุนูปัสสยสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในสำนักภิกษุณี คือ ท่านพระอานนท์เข้าไปยังสำนักภิกษุณี พวกภิกษุณีเข้าไปสนทนากับท่านว่า ภิกษุณีหลายรูปตั้งใจเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ จึงรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นเพิ่มขึ้นจากคุณวิเศษที่เคยมีอยู่ ท่านพระอานนท์ยอมรับแล้วนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่าเป็นอย่างนั้นจริง แล้วทรงแสดงสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๓.๒ นาลันทวรรค

นาลันทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. มหาปุริสสูตร ว่าด้วยมหาบุรุษ คือ ท่านพระสารีบุตรทูลถามถึงเหตุที่เรียกว่า มหาบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้มีจิตหลุดพ้น เรียกว่า มหาบุรุษ ผู้มีจิตยังไม่หลุดพ้นไม่เรียกว่า มหาบุรุษ แล้วทรงอธิบายว่าผู้มีจิตหลุดพ้น คือ ผู้พิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๒. นาลันทสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา คือ พระผู้มี

พระภาคขณะที่ประทับอยู่ในเขตเมืองนาลันทา ท่านพระสารีบุตรเข้าไปกราบทูลถึงความเลื่อมใสของตนในพระผู้มีพระภาคว่าไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่จะมีปัญญาในทางสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน พระองค์ตรัสถามว่าที่กล้ากล่าวเช่นนั้นเพราะอาศัยความเลื่อมใสในพระองค์เท่านั้น หรือ หรือว่ามีเจโตปริยญาณในพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน เมื่อพระเถระทูลตอบว่า ท่านไม่มีเจโตปริยญาณในเรื่องนี้ จึงตรัสถามถึงเหตุผล พระเถระทูลตอบว่า ท่านรู้ได้ด้วยวิธีการอนุมานว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ล้วนทรงละนิวรณ์ ๕ ประการ ตั้งพระทัยไว้ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ และเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ จึงได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณเหมือนกัน

๓. จุนทสูตร ว่าด้วยจุนทสมณุทเทส คือ ท่านจุนทะ สมณุทเทสผู้เป็น

น้องชายคนเล็กของท่านพระสารีบุตร เข้าไปบอกข่าวการปรินิพพานของท่านพระสารีบุตรแก่ท่านพระอานนท์ พระเถระจึงนำเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลข่าวการปรินิพพานนั้นพร้อมกับแสดงความรู้สึกของตน พระองค์จึงตรัสสอนให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๔. อุกกเจลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อุกกเจลนิคม คือ พระผู้มี

พระภาคขณะที่ประทับอยู่เขตอุกกเจลนิคม ตรัสปรารภถึงการปรินิพพานของท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะซึ่งเป็นคู่อัครสาวก แล้วทรงสอนให้ภิกษุมีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่งด้วยการพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๕. พาหิยสูตร ว่าด้วยพระพาหิยะ คือ ท่านพระพาหิยะทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว ตรัสสอนเหมือนในภิกขุสูตร อัมพปาลิวรรค

๖. อุตติยสูตร ว่าด้วยพระอุตติยะ คือ ท่านพระอุตติยะทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว ตรัสสอนเหมือนในภิกขุสูตร อัมพปาลิวรรค

๗. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ คือ ทรงแสดงว่าสติปัฏฐาน ๔ ประการเป็นอริยะ (ประเสริฐ) เป็นนิยยานิกธรรม นำออกไปเพื่อให้สิ้นทุกข์โดยชอบ

๘. พรหมสูตร ว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม คือ พระผู้มีพระภาคทรงเกิดความรำพึงขึ้นว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการเป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของพระองค์จึงหายตัวจากพรหมโลกมากราบทูลว่าเรื่องนี้เป็นอย่างนั้นจริงแล้วกล่าวคาถาชมเชยพระผู้มีพระภาค

๙. เสทกสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เสทกนิคม คือ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่เสทกนิคม ตรัสชักชวนให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ประการ เพื่อเป็นการรักษาตนและรักษาผู้อื่น เหมือนอาจารย์กับศิษย์ซึ่งเป็นนักไต่ราว ขึ้นไต่ ราวไม้ไผ่ ต้องรักษาซึ่งกันและกัน จึงจะไต่ราวได้

๑๐. ชนปทกัลยาณีสูตร ว่าด้วยนางงามในชนบท คือ ทรงสอนให้ภิกษุเจริญกายคตาสติ (กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ประคับประคองให้ดีเหมือนบุรุษผู้รักตัวกลัวตายประคองภาชนะน้ำมันซึ่งเต็มเปี่ยมมิให้หกผ่านไประหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามในชนบทหรือแคว้นโดยมีบุรุษเงื้อดาบกำชับอยู่ด้านหลัง

๓.๓ สีลัฏฐิติวรรค

สีลัฏฐิติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความดำรงอยู่แห่งศีล ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สีลสูตร ว่าด้วยศีลที่เป็นกุศล คือ ท่านพระภัททะถามท่านพระอานนท์ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศลไว้เพื่ออะไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๒. จิรัฏฐิติสูตร ว่าด้วยความดำรงอยู่ได้นานแห่งพระสัทธรรม คือ ท่าน

พระภัททะถามท่านพระอานนท์ถึงเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้ไม่นานและเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้นาน ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพราะบุคคลไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ได้ไม่นาน ถ้าเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ ก็ตั้งอยู่ได้นาน

๓. ปริหานสูตร ว่าด้วยความเสื่อมแห่งพระสัทธรรม คือ ท่านพระภัททะถามท่านพระอานนท์ถึงเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมเสื่อม และเหตุปัจจัยให้พระ

สัทธรรมไม่เสื่อม ท่านพระอานนท์ตอบเหมือนในพระสูตรที่แล้ว

๔. สุทธสูตร ว่าด้วยสติปัฏฐานล้วน คือ ทรงแสดงแต่เพียงหัวข้อสติปัฏฐาน ๔ ประการโดยไม่ทรงอธิบายขยายความ

๕. อัญญตรพราหมณสูตร ว่าด้วยพราหมณ์คนหนึ่งทูลถามปัญหา คือ พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาค มีเนื้อหาเหมือนจิรัฏฐิติสูตร

๖. ปเทสสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานบางข้อ คือ ท่านพระสารีบุตร ถามท่านพระอนุรุทธะถึงเหตุที่เรียกว่า พระเสขะ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า เพราะได้เจริญสติปัฏฐานเป็นบางข้อ จึงเป็นพระอเสขะ

๗. สมัตตสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานครบบริบูรณ์ คือ ท่านพระสารีบุตรถามถึงเหตุที่เรียกว่า พระอเสขะ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า เพราะได้เจริญ

สติปัฏฐานครบทั้ง ๔ ประการจึงเป็นพระอเสขะ

๘. โลกสูตร ว่าด้วยผู้รู้โลก คือ ท่านพระสารีบุตรถามถึงธรรมที่ทำให้

พระอนุรุทธะมีอภิญญามาก ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๙. สิริวัฑฒสูตร ว่าด้วยสิริวัฑฒคหบดี คือ สิริวัฑฒคหบดีป่วยหนัก จึงให้คนไปกราบอาราธนาท่านพระอานนท์ พระเถระจึงมาแสดงสติปัฏฐาน ๔ ประการให้ฟัง

๑๐. มานทินนสูตร ว่าด้วยมานทินนคหบดี มีเนื้อหาคล้ายสิริวัฑฒสูตร

๓.๔ อนนุสสุตวรรค

อนนุสสุตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ชื่อวรรค

ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อนนุสสุตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมที่

ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้คือสติปัฏฐาน สติปัฏฐานที่ควรเจริญพระองค์ได้เจริญแล้ว

๒. วิราคสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด คือ ทรงแสดงว่าสติปัฏฐาน ๔ ประการเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดจนถึงนิพพาน

๓. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด มีเนื้อหาเหมือนวิรัทธสูตร

ปฏิปัตติวรรค มัคคสังยุต และวิรัทธสูตร คิลานวรรค โพชฌังคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม

๔. ภาวิตสูตร ว่าด้วยผู้เจริญสติปัฏฐาน มีเนื้อหาเหมือนปารังคมสูตร

ปฏิปัตติวรรค มัคคสังยุต และปารังคมสูตร คิลานวรรค โพชฌังคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม

๕. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ คือ ทรงชักชวนให้ภิกษุทั้งหลายอยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะ ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ และทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติสัมปชัญญะ

๖. อัญญาสูตร ว่าด้วยเหตุให้บรรลุอรหัตตผล คือ ทรงแสดงว่า ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ จะได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตตผล หรือเป็นพระอนาคามี

๗. ฉันทสูตร ว่าด้วยผู้ละฉันทะ คือ ทรงแสดงว่า ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ ย่อมละฉันทะ (ความพอใจ) ในกาย เวทนา จิต และธรรมได้

๘. ปริญญาตสูตร ว่าด้วยผู้กำหนดรู้สติปัฏฐาน คือ ทรงแสดงว่า ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการจึงจะกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรมได้

๙. ภาวนาสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน คือ ทรงแสดงการเจริญสติ-

ปัฏฐาน ๔ ประการ แก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๐. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกสติปัฏฐาน คือ ทรงจำแนกสติปัฏฐาน

๔ ประการ และทรงอธิบายการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ พร้อมกับปฏิปทาที่ให้การเจริญสติปัฏฐานสำเร็จปฏิปทานั้นหมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘

๓.๕ อมตวรรค

อมตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอมตะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑

ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อมตสูตร ว่าด้วยอมตะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงชักชวนให้ภิกษุ

ทั้งหลายตั้งใจเจริญสติปัฏฐาน ซึ่งจะทำให้บรรลุอมตะ (นิพพาน) ได้

๒. สมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งสติปัฏฐาน คือทรงแสดงความเกิดและความดับแห่งกาย เวทนา จิต ธรรมซึ่งเป็นฐานแห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ เช่น กายเกิดเพราะอาหารเกิด กายดับเพราะอาหารดับ

๓. มัคคสูตร ว่าด้วยทางเดียว มีเนื้อหาเหมือนพรหมสูตร นาลันทวรรค ต่างแต่ในพระสูตรนี้เป็นการตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

๔. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติ มีเนื้อหาเหมือนสติสูตร อนนุสสุตวรรค ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงสติอย่างเดียว ไม่มีสัมปชัญญะ

๕. กุสลราสิสูตร ว่าด้วยกองกุศล มีเนื้อหาคล้ายอกุศลราสิสูตร อัมพปาลิวรรค ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงแสดงกองกุศลอย่างเดียว ไม่ทรงแสดงกองอกุศล

๖. ปาติโมกขสังวรสูตร ว่าด้วยปาติโมกขสังวร คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระองค์ทรงสอนว่าเบื้องต้นให้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร

๗. ทุจจริตสูตร ว่าด้วยการละทุจริต คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระองค์ทรงสอนว่า เบื้องต้นให้ละกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต แล้วเจริญกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต

๘. มิตตสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรให้เจริญสติปัฏฐาน คือ ทรงแนะนำว่าภิกษุควรชักชวนคนที่ควรอนุเคราะห์ มิตร อำมาตย์ ญาติ และสาโลหิตให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา คือ ทรงสอนให้ภิกษุเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการ

๑๐. อาสวสูตร ว่าด้วยอาสวะ คือ ทรงสอนให้ภิกษุเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อละอาสวะ ๓ ประการ

๓.๖-๓.๑๐ เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๕ วรรค คือ วรรรคที่ ๓.๖-๓.๑๐ มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงจัดไว้โดยย่อให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่อตรงกันในมัคคสังยุตแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสติปัฏฐาน ๔ ประการ โดยจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกัน ดังต่อไปนี้

๓.๖ คังคาเปยยาลวรรค คู่กับ ๑.๙ คังคาเปยยาลวรรค ในมัคคสังยุต

๓.๗ อัปปมาทวรรค คู่กับ ๑.๑๑ อัปมาทวรรค ในมัคคสังยุต

๓.๘ พลกรณียวรรค คู่กับ ๑.๑๒ พลกรณียวรรค ในมัคคสังยุต

๓.๙ เอสนาวรรค คู่กับ ๑.๑๓ เอสนาวรรค ในมัคคสังยุต

๓.๑๐ โอฆวรรค คู่กับ ๑.๑๔ โอฆวรรค ในมัคคสังยุต

๔. อินทริยสังยุต

อินทริยสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอินทรีย์ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอินทรีย์ ๒๒ ซึ่งจัดเป็น ๕ หมวด คือ

หมวดที่ ๑

๑. จักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักขุปสาท

๒. โสตินทรีย์ อินทรีย์คือโสตปสาท

๓. ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือฆานปสาท

๔. ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือชิวหาปสาท

๕. มนินทรีย์ อินทรีย์คือใจ หรือจิต

หมวดที่ ๒

๑. อิตถินทรีย์ อินทรีย์คืออิตถีภาวะ

๒. ปุริสินทรีย์ อินทรีย์คือปุริสภาวะ

๓. ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต

หมวดที่ ๓

๑. สุขินทรีย์ อินทรีย์คือสุขเวทนา

๒. ทุกขินทรีย์ อินทรีย์คือทุกขเวทนา

๓. โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา

๔. โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา

๕. อุเปกขินทรีย์ อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา

หมวดที่ ๔

๑. สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา

๒. วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ

๓. สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ

๔. สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ

๕. ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา

หมวดที่ ๕

๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมรรคญาณ

๒. อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ได้แก่ โสตาปัตติผลญาณถึงอรหัตตมรรคญาณ

๓. อัญญาตาวินทรีย์ อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว ได้แก่ อรหัตต-ผลญาณ

ในสังยุตนี้ มีทั้งหมด ๑๑๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๗ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ สุทธิกวรรค

สุทธิกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรีย์ล้วน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแต่เพียงหัวข้ออินทรีย์ล้วนโดยมิได้ทรงอธิบายขยายความอินทรีย์ในที่นี้หมายถึงอินทรีย์

หมวดที่ ๔

๒-๓. ปฐมโสตาปันนสูตร และ ทุติยโสตาปันนสูตร ต่างว่าด้วยพระ

โสดาบัน แต่มีรายละเอียดต่างกันคือในปฐมโสตาปันนสูตร ทรงแสดงว่า อริยสาวกรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์หมวดที่ ๔ เรียกว่า ผู้เป็นโสดาบัน ส่วนในทุติยโสตาปันนสูตร ทรงเพิ่มธรรมที่พระอริยสาวกรู้ชัดเข้ามาอีก ๒ ประการ คือ ความเกิด และความดับ

๔-๕. ปฐมอรหันตสูตร และ ทุติยอรหันตสูตร ต่างว่าด้วยพระอรหันต์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอรหันตสูตร ทรงแสดงว่า ภิกษุรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์หมวดที่ ๔ แล้วหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เรียกว่า ผู้เป็นอรหันตขีณาสพ ส่วนในทุติยอรหันตสูตร ทรงเพิ่มธรรมที่พระอริยสาวกรู้ชัดเข้ามาอีก ๒ ประการคือ ความเกิด และความดับ

๖-๗. ปฐมสมณพราหมณสูตร และ ทุติยสมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณพราหมณ์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสมณพราหมณสูตรทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์

หมวดที่ ๔ ตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนผู้รู้ชัดมีนัยตรงกันข้าม

ส่วนในทุติยสมณพราหมณสูตร ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๕ ประการ ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอินทรีย์หมวดที่ ๔ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์

๘. ทัฏฐัพพสูตร ว่าด้วยการเห็นอินทรีย์ในธรรมต่าง ๆ คือ ทรงแสดงธรรมต่าง ๆ อันเป็นที่ที่จะเห็นอินทรีย์ได้ เช่น องค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ เป็นที่ที่จะเห็นสัทธินทรีย์ สัมมัปปธาน ๔ ประการ เป็นที่ที่จะเห็นวิริยินทรีย์

๙-๑๐. ปฐมวิภังคสูตร และ ทุติยวิภังคสูตร ต่างว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมวิภังคสูตร ทรงจำแนกอินทรีย์หมวดที่ ๔ และทรงอธิบายรายละเอียดพอสมควร ส่วนในทุติยวิภังคสูตร ทรงจำแนกอินทรีย์หมวดที่ ๔ และทรงอธิบายให้ละเอียดยิ่งขึ้น

๔.๒ มุทุตรวรรค

มุทุตรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรีย์ที่อ่อนกว่า หมายถึงมีอินทรีย์

ต่าง ๆ กัน ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๒-๗ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ปฏิลาภสูตร ว่าด้วยการได้อินทรีย์ คือ ทรงแสดงวิธีที่จะทำให้ได้อินทรีย์หมวดที่ ๔ เช่น ผู้มีศรัทธาย่อมเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตชื่อว่าได้ปัญญินทรีย์ ผู้ปรารภสัมมัปปธาน ๔ ย่อมได้ความเพียรชื่อว่าได้วิริยินทรีย์

๒-๔. ปฐมสังขิตตสูตร ทุติยสังขิตตสูตร และ ตติยสังขิตตสูตร ต่างว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสังขิตตสูตร ทรงแสดงว่าบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์หมวดที่ ๔ ครบทั้ง ๕ ประการ เป็นพระอนาคามี สกทาคามี โสดาบัน โสดาบันผู้ธัมมานุสารี โสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ

ในทุติยสังขิตตสูตรมีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ตอนท้ายตรัสสรุปว่า ผลต่างกันเพราะอินทรีย์ต่างกัน บุคคลต่างกันเพราะผลต่างกัน

ในตติยสังขิตตสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ตอนท้ายตรัสสรุปว่า ผู้บำเพ็ญมรรคย่อมได้บรรลุผล และตรัสว่า การเจริญอินทรีย์ไม่เป็นหมันเลย

๕-๗. ปฐมวิตถารสูตร ทุติยวิตถารสูตร และ ตติยวิตถารสูตร ต่างว่าด้วย ผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร แต่มีรายละเอียดต่างกัน มีเนื้อหาคล้ายพระสูตรที่ ๒-๔ ในวรรคนี้ แต่ทรงอธิบายประเภทของบุคคลโดยละเอียดยิ่งขึ้น

๘. ปฏิปันนสูตร ว่าด้วยผลแห่งการปฏิบัติตามลำดับอินทรีย์ คือ ทรงแสดงประเภทของผู้ปฏิบัติอินทรีย์ ตอนท้ายตรัสว่า ผู้ไม่มีอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นผู้เหินห่างอยู่ในฝ่ายปุถุชน

๙. สัมปันนสูตร ว่าด้วยผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ คือ ตรัสตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ คือ ผู้เจริญอินทรีย์หมวดที่ ๔

๑๐. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ คือ ทรงแสดงว่า

ผู้เจริญอินทรีย์หมวดที่ ๔ จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ

๔.๓ ฉฬินทริยวรรค

ฉฬินทริยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรีย์ ๖ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๕-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ปุนัพภวสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ไม่มีภพใหม่ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าพระองค์ทรงรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์หมวดที่ ๔ จึงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์ว่า วิมุตติไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก

๒. ชีวิตินทริยสูตร ว่าด้วยชีวิตินทรีย์ หมายรวมถึงอิตถินทรีย์ และ

ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์หมวดที่ ๒)

๓. อัญญินทริยสูตร ว่าด้วยอัญญินทรีย์ หมายรวมถึงอนัญญาตัญญัสสามี-

ตินทรีย์ และอัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์หมวดที่ ๕)

๔. เอกพีชีสูตร ว่าด้วยพระเอกพีชีโสดาบัน มีเนื้อหาเหมือนปฐมวิตถารสูตรในมุทุตรวรรค สังยุตนี้ แต่ในที่นี้ทรงเพิ่มพระเอกพิชีโสดาบัน เป็นต้นเข้ามา

๕. สุทธสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน อินทรีย์ ในที่นี้หมายถึงอินทรีย์

หมวดที่ ๑

๖. โสตาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน มีเนื้อหาเหมือนทุติยโสตาปันนสูตร ในสุทธิกวรรค สังยุตนี้ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ ได้แก่ อินทรีย์หมวดที่ ๑

๗. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ มีเนื้อหาเหมือนทุติยอรหันตสูตร

สุทธิกวรรค สังยุตนี้ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ ได้แก่ อินทรีย์หมวดที่ ๑

๘. สัมมัทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีเนื้อหาเหมือนพระสูตรที่ ๑ วรรคนี้ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ ได้แก่ อินทรีย์หมวดที่ ๑

๙-๑๐. ปฐมสมณพราหมณสูตร และ ทุติยสมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณพราหมณ์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ มีเนื้อหาเหมือนปฐมสมณพราหมณสูตรและทุติยสมณพราหมณสูตรในสุทธิกวรรค สังยุตนี้ ตามลำดับ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ ได้แก่ อินทรีย์หมวดที่ ๑

๔.๔ สุขินทริยวรรค

สุขินทริยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสุขินทรีย์ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแต่เพียงหัวข้อแห่งอินทรีย์ล้วนโดยไม่ทรงอธิบายขยายความ อินทรีย์ในที่นี้หมายถึง อินทรีย์หมวดที่ ๓

๒. โสตาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน มีเนื้อหาเหมือนทุติยโสตาปันนสูตรในสุทธิกวรรค สังยุตนี้ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ ได้แก่ อินทรีย์หมวดที่ ๓

๓. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ มีเนื้อหาเหมือนทุติยอรหันตสูตร ในสุทธิกวรรค สังยุตนี้ ต่างแต่หมวดธรรม คือ ในที่นี้ ได้แก่ อินทรีย์หมวดที่ ๓

๔-๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร และ ทุติยสมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณพราหมณ์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน มีเนื้อหาเหมือนปฐมสมณพราหมณสูตร และทุติยสมณพราหมณสูตร ในสุทธิกวรรค สังยุตนี้ตามลำดับ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ ได้แก่ อินทรีย์หมวดที่ ๓

๖-๘. ปฐมวิภังคสูตร ทุติยวิภังคสูตร และ ตติยวิภังคสูตร ต่างว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมวิภังคสูตรทรงจำแนกอินทรีย์หมวดที่ ๓ โดยละเอียด

ในทุติยวิภังคสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ตอนท้ายทรงจัดอินทรีย์ ๕ ประการเข้าในเวทนา ๓ ประการ เช่น สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์จัดเป็นสุขเวทนา

ในตติยวิภังคสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ตอนท้าย ทรงย่ออินทรีย์

หมวดที่ ๓ ทั้งอินทรีย์ ๕ ประการเป็นเวทนา ๓ ประการ แล้วขยายเวทนา ๓ ประการออกเป็นอินทรีย์ ๕ ประการ

๙. กัฏโฐปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน คือ ทรงแสดงว่าอินทรีย์ ๕ ประการ เกิดจากผัสสะ เมื่อผัสสะดับ อินทรีย์ก็ดับ เช่นอาศัยผัสสะที่เป็นสุขก็เกิดสุขินทรีย์ขึ้น เหมือนไม้ ๒ อันเสียดสีกันก็เกิดความร้อนขึ้น ถ้าแยกออกจากกัน ความร้อนก็หายไป

๑๐. อุปปฏิปาฏิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ที่เกิดสับลำดับกัน คือ ทรงแสดงอินทรีย์หมวดที่ ๓ สับลำดับกันโดยทรงยกทุกขินทรีย์ และโทมนัสสินทรีย์ขึ้นแสดงก่อนซึ่งสับลำดับกันในพระสูตรที่ ๑-๙ ที่ทรงยกสุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ขึ้นแสดงก่อน แล้วทรงสอนให้ภิกษุรู้ชัดความดับแห่งอินทรีย์เหล่านั้น

๔.๕. ชราวรรค

ชราวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความแก่ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของ

พระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ชราธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีความแก่ คือ ท่านพระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระฉวีวรรณของพระองค์ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนก่อน พระอวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวย่นเป็นเกลียว พระวรกายค้อมไปข้างหน้า พระอินทรีย์ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์

ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ และกายินทรีย์ (อินทรีย์หมวดที่ ๑) ก็เปลี่ยนแปลงไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่าที่เป็นเช่นนั้น เพราะเป็นธรรมดาของสรรพสิ่ง

๒. อุณณาภพราหมณสูตร ว่าด้วยอุณณาภพราหมณ์ คือ อุณณาภ-พราหมณ์เข้าไปทูลถามปัญหาเรื่องอินทรีย์หมวดที่ ๑ กับพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวของอินทรีย์หมวดที่ ๑ ข้อที่ ๑-๕ ตรัสตอบว่า ใจ (มนินทรีย์) ซึ่งเป็นข้อที่ ๖

๓. สาเกตสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองสาเกต คือ ทรงแสดงเหตุที่ทำให้อินทรีย์ ๕ ประการกลายเป็นพละ ๕ ประการ และเหตุที่ทำให้พละ ๕ ประการกลายเป็นอินทรีย์ ๕ ประการให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

๔. ปุพพโกฏฐกสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปุพพโกฏฐกะ คือ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระสารีบุตรว่าเธอเชื่อหรือไม่ว่า อินทรีย์หมวดที่ ๔ ที่บุคคลเจริญแล้วทำให้ถึงอมตะได้ พระเถระกราบทูลว่า ผู้ไม่รู้ไม่เห็นเท่านั้นที่เชื่อผู้อื่น ส่วนผู้รู้ผู้เห็นย่อมไม่สงสัย ท่านสรุปว่าตัวท่านเองเป็นผู้รู้ผู้เห็นจึงไม่สงสัย พระองค์จึงตรัสชมเชยพระเถระ

๕-๘. ปฐมปุพพารามสูตร ทุติยปุพพารามสูตร ตติยปุพพารามสูตร และจตุตถปุพพารามสูตร ต่างว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมปุพพารามสูตร ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลได้หรือไม่ และตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่าพยากรณ์ได้ เพราะเจริญอินทรีย์ (หมวดที่ ๔) เพียงประการเดียว คือ ปัญญินทรีย์

ในทุติยปุพพารามสูตร มีเนื้อหาเหมือนปฐมปุพพารามสูตร ต่างแต่ตรัสว่าเพราะเจริญอินทรีย์ ๒ ประการ คือ อินทรีย์หมวดที่ ๔ ข้อที่ ๔-๕

ในตติยปุพพารามสูตร ตรัสว่า เพราะเจริญอินทรีย์ ๔ ประการคือ อินทรีย์หมวดที่ ๔ ข้อที่ ๒-๕

ในจตุตถปุพพารามสูตร ตรัสว่า เพราะเจริญอินทรีย์หมวดที่ ๔ ครบทั้ง ๕ ประการ

๙. ปิณโฑลภารทวาชสูตร ว่าด้วยพระปิณโฑลภารทวาชะ คือท่าน

พระปิณโฑลภารทวาชะพยากรณ์อรหัตตผล ภิกษุจึงไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่าท่านพระปิณโฑลภารทวาชะพยากรณ์ได้จริงเพราะได้เจริญอินทรีย์แล้ว

๑๐. อาปณสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อาปณนิคม คือ พระผู้มี

พระภาคขณะประทับอยู่ที่อาปณนิคม ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธามั่นคง จะสงสัยในพระองค์หรือคำสอน (ศาสนา) ของพระองค์หรือไม่ พระเถระกราบทูลว่า ไม่สงสัย เพราะอริยสาวกผู้มีศรัทธา (สัทธินทรีย์) ย่อมมีวิริยะ (วิริยินทรีย์) เมื่อมีวิริยะย่อมมีสติ (สตินทรีย์) เมื่อมีสติย่อมมีสมาธิ (สมาธินทรีย์) และเมื่อมีสมาธิย่อมมีปัญญา (ปัญญินทรีย์) เมื่อมีปัญญาก็ยิ่งเชื่อมั่น เมื่อพระเถระ กราบทูลจบลง พระองค์จึงตรัสชมเชยพระเถระ

๔.๖ สูกรขตวรรค

สูกรขตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยถ้ำสุกรขาตา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๘ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สาลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นโพธิปักขิยธรรม และในอินทรีย์เหล่านั้น ปัญญินทรีย์เลิศที่สุด เหมือนพญาราชสีห์เลิศกว่าสัตว์ทั้งหลาย โดยพละกำลัง ความเร็ว ความกล้า

๒. มัลลกสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นิคมของชาวมัลละ คือ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่นิคมของชาวมัลละ ทรงแสดงว่า อินทรีย์หมวดที่ ๔ ข้อที่ ๑-๔ จะตั้งมั่นได้จะต้องเกิดอริยญาณ (ปัญญินทรีย์) ก่อน

๓. เสขสูตร ว่าด้วยพระเสขะและพระอเสขะ คือ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เหตุที่ทำให้พระเสขะรู้ตัวว่าเป็นเสขะ และเหตุที่ทำให้พระอเสขะรู้ตัวว่าเป็นอเสขะ มีหรือไม่ ตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า มี แล้วทรงอธิบายเหตุแต่ละอย่าง เช่น การรู้ชัดอริยสัจ ๔ การรู้ชัดอินทรีย์

๔. ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ คือ ทรงแสดงธรรมด้วย อุปมาโวหารว่า บทแห่งธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้คือปัญญินทรีย์เลิศกว่าอินทรีย์ ๔ ประการที่เหลือ เหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เที่ยวอยู่บนแผ่นดิน

๕. สารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมา- โวหารว่า ปัญญินทรีย์ที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เลิศกว่าโพธิปักขิยธรรม คืออินทรีย์ ๔ ประการที่เหลือ เหมือนจันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น

๖. ปติฏฐิตสูตร ว่าด้วยภิกษุตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นเอก คำว่าธรรมอันเป็นเอกในที่นี้หมายถึงความไม่ประมาท คือ ทรงแสดงว่าภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นเอก จึงจะเจริญอินทรีย์ ๕ ประการให้มากได้

๗. สหัมปติพรหมสูตร ว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม คือ พระผู้มีพระภาคทรงเกิดความรำพึงขึ้นว่า อินทรีย์ ๕ ประการ (หมวดที่ ๔) หยั่งลงสู่อมตะ (นิพพาน) มีอมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของพระองค์จึงหายตัวจากพรหมโลกมากราบทูลว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนั้นจริง กราบทูลต่อไปว่า คนเคยเจริญอินทรีย์ ๕ ประการนี้ จึงได้เกิดเป็นสหัมบดีพรหม

๘. สูกรขตสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ถ้ำสุกรขาตา คือ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่ถ้ำสุกรขาตา ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า ภิกษุขีณาสพเห็นประโยชน์อะไร จึงประพฤติบอบน้อมในพระองค์หรือคำสอนของพระองค์ พระเถระกราบทูลว่าเห็นธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ ตรัสถามว่า ธรรมนั้นเป็นอย่างไร พระเถระกราบทูลว่า ธรรมนั้น คือ อินทรีย์หมวดที่ ๔

๙-๑๐. ปฐมอุปปาทสูตร และ ทุติยอุปปาทสูตร ต่างว่าด้วยความเกิดขึ้น แห่งอินทรีย์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ มีเนื้อหาเหมือนปฐมอุปปาทสูตร และทุติยอุปปาทสูตร ในวิหารวรรค มัคคสังยุต ตามลำดับ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึงอินทรีย์หมวดที่ ๔

๔.๗ โพธิปักขิยวรรค

โพธิปักขิยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ คือ ทรงแสดงว่าอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นไปเพื่อละสังโยชน์

๒. อนุสยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย คือ ทรงแสดงว่า อินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

๓. ปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ คือ ทรงแสดงว่าอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ

๔. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ คือ ทรงแสดงว่าอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

๕-๖. ปฐมผลสูตร และ ทุติยผลสูตร ต่างว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมผลสูตร ทรงแสดงว่า การเจริญอินทรีย์

หมวดที่ ๔ มีผล ๒ อย่างคือ อรหัตตผล หรือเป็นพระอนาคามี ส่วนในทุติยผลสูตร ทรงแสดงว่า มีผล ๗ ประการ เช่น ได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน

๗-๑๐. ปฐมรุกขสูตร ทุติยรุกขสูตร ตติยรุกขสูตร และ จตุตถรุกขสูตร

ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมรุกขสูตร ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ในบรรดาอินทรีย์ ๕ ประการ (หมวดที่ ๔) ที่เป็นโพธิปักขิยธรรม ปัญญินทรีย์เลิศกว่าอินทรีย์ ๔ ประการที่เหลือ เหมือน

ต้นหว้าเลิศกว่าต้นไม้ในชมพูทวีป

ในทุติยรุกขสูตร ตติยรุกขสูตร และจตุตถรุกขสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงเปรียบเทียบปัญญินทรีย์กับต้นปาริฉัตตกะของเทพชั้นดาวดึงส์ ต้นจิตต-ปาฏลีของพวกอสูร และต้นโกฏสิมพลีของพวกครุฑ ตามลำดับ

๔.๘-๔.๑๗ เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๑๐ วรรค คือ วรรคที่ ๔.๘-๔.๑๗ มีชื่อว่าเหมือนวรรคที่ ๑.๙-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีติกาจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่อตรงกันในมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ ประการ (หมวดที่ ๔) โดยจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันดังต่อไปนี้

๔.๘ คังคาเปยยาลวรรค คู่กับ ๑.๙ คังคาเปยยาลวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๙ อัปปมาทวรรค คู่กับ ๑.๑๑ อัปปมาทวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๐ พลกรณียวรรค คู่กับ ๑.๑๒ พลกรณียวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๑ เอสนาวรรค คู่กับ ๑.๑๓ เอสนาวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๒ โอฆวรรค คู่กับ ๑.๑๔ โอฆวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๓ คังคาเปยยาลวรรค คู่กับ ๑.๑๐ คังคาเปยยาวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๔ อัปปมาทวรรค คู่กับ ๑.๑๑ อัปปมาทวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๕ พลกรณียวรรค คู่กับ ๑.๑๒ พลกรณียวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๖ เอสนาวรรค คู่กับ ๑.๑๓ เอสนาวรรค ในมัคคสังยุต

๔.๑๗ โอฆวรรค คู่กับ ๑.๑๔ โอฆวรรค ในมัคคสังยุต

๕. สัมมัปปธานสังยุต

สัมมัปปธานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสัมมัปปธาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ ประการ คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวัง (๒) ปหานปธาน เพียรละ (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ

(๔) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษา ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกันในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสัมมัปปธาน ๔ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

๖. พลสังยุต

พลสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพละ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพละ (ธรรมที่เป็นกำลัง) ๕ ประการคือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๓) สติพละ กำลังคือสติ (๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ

(๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา ซึ่งก็คืออินทรีย์หมวดที่ ๔ ในอินทริยสังยุตนั่นเอง แต่เรียกชื่อต่างกัน ในสังยุตนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๕๖ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้

๑๐ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีติกาจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรค

มีองค์ ๘ เป็นพละ ๕ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาล วรรค (๔.๘-๔.๑๗) ในอินทริยสังยุต

๗. อิทธิปาทสังยุต

อิทธิปาทสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอิทธิบาท หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอิทธิบาท (คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ) ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทะ พอใจ (๒) วิริยะ เพียร (๓) จิตตะ ใส่ใจ (๔) วิมังสา ไตร่ตรองพิจารณา มีทั้งหมด ๕๔ สูตร

จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๘ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๗.๑ ปาวาลวรรค

ปาวาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่

ละสูตรมีความหมายและสาระสำคัญดังนี้

๑. อปารสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ มีเนื้อหาเหมือนปารังคมสูตร ปฏิปัตติวรรค มัคคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึงอิทธิบาท ๔ ประการ

๒. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด มีเนื้อหาเหมือนวิรัทธสูตร

ปฏิปัตติวรรค มัคคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึงอิทธิบาท ๔ ประการ

๓. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ มีเนื้อหาเหมือนอริยสูตร คิลานวรรค โพชฌังคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึงอิทธิบาท ๔ ประการ

๔. นิพพิทาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเพื่อความเบื่อหน่าย มีเนื้อหาเหมือนนิพพิทาสูตร คิลานวรรค โพชฌังคสังยุต ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึงอิทธิบาท ๔ ประการ

๕. อิทธิปเทสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จ คือ ทรงแสดงว่า อิทธิบาท ๔ เป็นเหตุให้สมณะหรือพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน สามารถทำฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จได้ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ ประการ

๖. สมัตตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บริบูรณ์ให้สำเร็จ มีเนื้อหาคล้ายพระสูตรที่แล้ว ต่างแต่ในที่นี้หมายถึงฤทธิ์บริบูรณ์

๗. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ คือ ทรงแสดงว่า อิทธิบาท ๔ ประการเป็นเหตุให้ภิกษุทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน สามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ ประการ

๘. พุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ทรงแสดงว่า อิทธิบาท ๔ ประการเป็นเหตุให้บัณฑิตเรียกพระองค์ว่า อรหันตสัมมา-สัมพุทธเจ้า

๙. ญาณสูตร ว่าด้วยญาณเกิดขึ้นเพระเจริญอิทธิบาท คือ ทรงแสดงว่า จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่าง เกิดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้คืออิทธิบาท อิทธิบาทนี้ที่ควรเจริญ อิทธิบาทที่ควรเจริญ

พระองค์ได้เจริญแล้ว

๑๐. เจติยสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์ คือ ทรงทำนิมิตโอภาสแก่ท่านพระอานนท์ที่ปาวาลเจดีย์ว่า กรุงเวสาลี และเจดีย์ต่าง ๆ น่ารื่นรมย์ ถ้าบุคคลเจริญอิทธิบาท ๔ ประการให้ดีแล้ว จะสามารถมีชีวิตอยู่ได้ ถึงกัปหนึ่งหรือเกินกว่า

พระองค์เจริญอิทธิบาทดีแล้วจึงสามารถจะอยู่ได้ตลอดกัปหนึ่งหรือเกินกว่านั้น ท่านพระอานนท์ไม่เข้าใจความหมายจึงไม่กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดำรงอยู่ตลอดกัป เมื่อท่านพระเถระจากไป มารจึงเข้าไปอาราธนาให้ปรินิพพาน พระองค์จึงทรงปลงพระชนมายุสังขาร คือตั้งพระทัยว่าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานจากนั้นไป ๓ เดือน

๗.๒ ปาสาทกัมปนวรรค

ปาสาทกัมปนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเหตุที่ทำให้ปราสาทไหว ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเหตุการณ์ตอนเป็นพระโพธิสัตว์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงดำริถึงเหตุปัจจัยและผลแห่งการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ ซึ่งก่อให้เกิดอิทธิ คือ ผลสำเร็จหลายประการ ได้แก่ (๑) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๒) ทิพพโสต หูทิพย์

(๓) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกรู้ชาติก่อนได้ (๕) จุตูปปาตญาณ เห็นจุติและอุบัติของสัตว์ได้ หรือเรียกว่าทิพพจักษุ (ตาทิพย์) (๖) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

๒. มหัปผลสูตร ว่าด้วยการเจริญอิทธิบาทมีผลานิสงส์มาก คือ ทรงแสดงว่าอิทธิบาท ๔ ประการมีผลมากเหมือนที่ทรงแสดงไว้ในพระสูตรที่ ๑

๓. ฉันทสมาธิสูตร ว่าด้วยฉันทสมาธิ คือ ทรงแสดงอิทธิบาท ๔ ประการที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธาน-สังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

๔. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์ คือ พระผู้มี

พระภาครับสั่งให้ท่านพระโมคคัคลานะไปปราบภิกษุผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า ขาดสติสัมปชัญญะ ซึ่งอยู่ในปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา พระเถระจึงไปแสดงอิทธิฤทธิ์เอานิ้วหัวแม่เท้าสะกิดปราสาทจนสะเทือนสะท้านหวั่นไหว ภิกษุเหล่านั้นตกใจกลัวจนขนลุกขนพองสยองเกล้าจึงรีบออกไปยืนอยู่นอกปราสาทพลางคุยกันถึงเหตุอัศจรรย์นั้น พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จไปตรัสบอกว่า เป็นเพราะอิทธิฤทธิ์ของท่านพระโมคคัลลานะ และตรัสว่าเหตุที่ทำให้พระเถระแสดงอิทธิฤทธิ์ได้ คือการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ

๕. อุณณาภพราหมณสูตร ว่าด้วยอุณณาภพราหมณ์ คือ อุณณาภพราหมณ์เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วสนทนาธรรมเกี่ยวกับอิทธิบาท ๔ ประการ

๖-๗. ปฐมพราหมณสูตร และ ทุติยพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณ-พราหมณ์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมพราหมณสูตร ทรงแสดงว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน มีฤทธิ์มากก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ ประการ ในทุติยพราหมณสูตร ทรงอธิบายเพิ่มว่าฤทธิ์แต่ละอย่างคืออะไรบ้าง

๘. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ คือ ทรงแสดงว่าภิกษุผู้เจริญอิทธิบาท ๔ ประการจะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

๙. อิทธาทิเทสนาสูตร ว่าด้วยการแสดงอิทธิเป็นต้น คือ ทรงแสดง

อิทธิ (ฤทธิ์) อิทธิบาท (ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์) อิทธิบาทภาวนา (การเจริญอิทธิบาท) และปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาท

๑๐. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอิทธิบาท คือ ทรงจำแนกอิทธิบาท ๔ ประการ โดยละเอียด

๗.๓ อโยคุฬวรรค

อโยคุฬวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. มัคคสูตร ว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท คือ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องความดำริเกี่ยวกับการเจริญอิทธิบาทก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่าพระองค์ทรงดำริถึงมรรค และปฏิปทาแห่งการเจริญอิทธิบาท และได้ทราบว่าการเจริญอิทธิบาทก่อให้เกิดอิทธิ คือ ผลสำเร็จหลายประการ

๒. อโยคุฬสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา คือ ท่านพระ

อานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าพระองค์สามารถไปพรหมโลกด้วยกายทิพย์และกายธรรมดาได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า ได้ แล้วทรงแสดงวิธีทำให้กายเบา เช่น เมื่อพระองค์ตั้งกายไว้ในจิตตั้งจิตไว้ในกายกำหนดสุขสัญญาและลหุสัญญา กายก็จะเบาเหมือนก้อนเหล็กที่ไฟเผาทั้งวัน

๓. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ คือ ทรงแสดงว่าภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ ประการ

๔. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอิทธิบาทล้วน คือทรงแสดงแต่เพียงหัวข้อแห่งอิทธิบาท ๔ ประการโดยไม่ทรงอธิบายขยายความ

๕-๖. ปฐมผลสูตร และ ทุติยผลสูตร ต่างว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท มีเนื้อหาคล้ายปฐมผลสูตร และทุติยผลสูตร โพธิปักขิยวรรค อินทริยสังยุตตามลำดับ

๗-๘. ปฐมอานันทสูตร และ ทุติยอานันทสูตร ต่างว่าด้วยพระอานนท์ แต่มีรายละเอียดต่างกันคือ ในปฐมอานันทสูตร ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องอิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา และปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนในอิทธาทิเทสนาสูตร ในปาสาทกัมปนวรรค

สังยุตนี้ ส่วนในทุติยอานันทสูตร มีเนื้อหาเหมือนกันต่างแต่พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ก่อน แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เอง

๙-๑๐. ปฐมภิกขุสูตร และ ทุติยภิกขุสูตร ต่างว่าด้วยภิกษุ คือ ภิกษุทูลถามเรื่องอิทธิเป็นต้น มีเนื้อหาคล้ายปฐมอานันทสูตร และทุติยอานันทสูตรตามลำดับ

๑๑. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายถึงธรรมที่ทำให้พระโมคคัลลานะมีฤทธิ์มาก แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เพราะพระโมคคัลลานะเจริญอิทธิบาท ๔

๑๒. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคต มีเนื้อหาเหมือนโมคคัลลานสูตร ต่างแต่ในที่นี้ตรัสถามถึงธรรมที่ทำให้พระตถาคตมีฤทธิ์มาก

๗.๔-๗.๘ เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๕ วรรค คือ วรรคที่ ๗.๔-๗.๘ มีชื่อเหมือนวรรที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงจัดไว้ย่อโดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ มาเป็นอิทธิบาท ๔ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐาน-สังยุต

๘. อนุรุทธสังยุต

อนุรุทธสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระอนุรุทธะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระอนุรุทธะ มีทั้งหมด ๒๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๘.๑ รโหคตวรรค

รโหคตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมรโหคตสูตร และ ทุติยรโหคตสูตร ต่างว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด คือ ท่านพระอนุรุทธะหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดคำนึงขึ้นว่า ผู้พลาดสติปัฏฐาน ๔ ประการ ชื่อว่าพลาดอริยมรรคที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์ ผู้ปรารภสติ-ปัฏฐาน ก็ชื่อว่าปรารภอริยมรรค ท่านพระมหาโมคคัลลานะทราบความรำพึงนั้น จึงหายตัวเข้าไปถามถึงเหตุที่ภิกษุชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผู้พิจารณาเห็นธรรมอันเป็นเหตุเกิด ธรรมอันเป็นเหตุดับในกาย เวทนา จิต ธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสได้ มีปฏิภูลสัญญา ชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน

ในทุติยรโหคตสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผู้พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน

๓. สุตนุสูตร การสนทนาธรรมที่ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ คือ ท่านพระ

อนุรุทธะขณะอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ มีภิกษุจำนวนมากเข้าไปเรียนถามถึงธรรมที่ทำให้ท่านบรรลุอภิญญา ๖ ท่านตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ

๔-๖. ปฐมกัณฏกีสูตร ทุติยกัณฏกีสูตร และ ตติยกัณฏกีสูตร ต่างว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือในปฐมกัณฏกีสูตร ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนุรุทธะถึงธรรมที่ภิกษุผู้เสขะควรเข้าถึง ท่านพระ

อนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔

ในทุติยกัณฏกีสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน แต่ถามถึงธรรมที่ภิกษุผู้อเสขะควรเข้าถึง

ในตติยกัณฏกีสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน แต่ถามถึงธรรมที่ทำให้ท่านพระอนุรุทธะบรรลุอภิญญา ๖

๗. ตัณหากขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา คือ ท่านพระอนุรุทธะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา

๘. สลฬาคารสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สลฬาคาร คือ ท่านพระอนุรุทธะขณะอยู่ที่สลฬาคาร กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ จะลาสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ เหมือนการทดแม่น้ำคงคาให้ไหลกลับไปข้างหลัง

๙. อัมพปาลิวนสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในอัมพปาลีวัน คือ ท่านพระสารีบุตรขณะอยู่ที่อัมพปาลีวันถามท่านพระอนุรุทธะถึงธรรมที่ทำให้ท่านพระอนุรุทธะมีอินทรีย์ผ่องใสสีหน้าบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านพระอนุรุทธะตอบว่าเพราะท่านมีจิตตั้งมั่นอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๑๐. พาหิยทารุจีริยสูตร ว่าด้วยพระอนุรุทธะอาพาธหนัก คือ ขณะที่ท่านพระอนุรุทธะอาพาธหนัก ภิกษุจำนวนมากเข้าไปถามท่านว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไรทุกขเวทนาทางกายจึงไม่ครอบงำจิต ท่านตอบว่า อยู่ด้วยสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๘.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามจำนวนวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามผลที่เกิดเพราะการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ เนื้อหาของพระสูตรแต่ละสูตรว่าด้วยคำถามคำตอบระหว่างพวกภิกษุกับท่านพระอนุรุทธะเรื่องสติปัฏฐานเป็นเหตุทำให้เกิดผลต่าง ๆ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๔ สูตร คือ

๑. กัปปสหัสสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กัป

๒. อิทธิวิธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง

๓. ทิพพโสตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีหูทิพย์

๔. เจโตปริยสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ได้เจโตปริยญาณ

๕. ฐานสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดฐานะและอฐานะ

๖. กัมมสมาทานสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรม

๗. สัพพัตถคามินีสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง

๘. นานาธาตุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดโลกที่มีธาตุแตกต่างกัน

๙. นานาธิมุตติสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดหมู่สัตว์ที่มีอัธยาศัยต่างกัน

๑๐. อินทริยปโรปริยัตตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความแก่อ่อนแห่งอินทรีย์

๑๑. ฌานาทิสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความเศร้าหมองแห่งฌานเป็นต้น

๑๒. ปุพเพนิวาสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกชาติก่อนได้

๑๓. ทิพพจักขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีตาทิพย์

๑๔. อาวักขยสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้สิ้นอาสวะ

คำว่าเหตุในพระสูตรทั้ง ๑๔ สูตรนี้ หมายถึง สติปัฏฐาน ๔ ประการ

๙. ฌานสังยุต

ฌานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องฌาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับฌาน ๔ คือ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติยฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน ในสังยุตนี้มีพระสูตร ทั้งหมด ๒๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีติกาจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกันในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือเปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นฌาน ๔ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

๑๐. อานาปานสังยุต

อานาปานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอานาปานสติ หมายถึงประมวล

พระสูตรที่เกี่ยวกับอานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก) ๑๖ ขั้น ก็คือวิธีปฏิบัติตามกายานุปัสสนาสติปัฏฐานนั่นเอง มีพระสูตรทั้งหมด ๒๐ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑๐.๑ เอกธัมมวรรค

เอกธัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อ

พระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๒๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความดังนี้

๑. เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก คือพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

อานาปานสติ เป็นธรรมอันเป็นเอก ภิกษุเจริญอานาปาสติอย่างเดียวก็ได้รับ

ผลานิสงส์มาก และตรัสวิธีเจริญอานาปานสติ ๑๖ ขั้น

๒. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยการเจริญโพชฌงค์ คือ ทรงแสดงว่า การเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการพร้อมกับอานาปานสติมีผลมาก

๓. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอานาปานสติล้วน คือ ทรงแสดงแต่เพียงหัวข้อแห่ง

อานาปานสติโดยไม่ทรงอธิบายขยายความ

๔-๕. ปฐมผลสูตร และ ทุติยผลสูตร ต่างว่าด้วยผลแห่งการเจริญ

อานาปานสติ มีเนื้อหาคล้ายปฐมผลสูตร และทุติยผลสูตร โพธิปักขิยวรรค อินทริยสังยุต ตามลำดับ

๖. อริฏฐสูตร ว่าด้วยพระอริฏฐะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีเจริญ

อานาปานสติโดยพิสดารให้ท่านพระอริฏฐะฟัง

๗. มหากัปปินสูตร ว่าด้วยพระมหากัปปินะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภการนั่งสมาธิของท่านพระมหากัปปินะแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เห็นกายของท่านพระมหากัปปินะไหวเอนหรือไม่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่เห็น จึงตรัสว่า เพราะท่านพระมหากัปปินะเจริญอานาปานสติ แล้วทรงแสดงวิธีเจริญอานาปานสติแก่ภิกษุเหล่านั้น

๘. ปทีโปปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยประทีป คือ ทรงแสดงว่า การ

มนสิการอานาปานสติให้ดี จะทำให้ความหวังหลายอย่างสำเร็จได้และทำให้ดับเวทนาได้ เหมือนประทีปดับไปฉะนั้น

๙. เวสาลีสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงเวสาลี คือ พระผู้มี

พระภาคขณะประทับอยู่ในกูฏาคารศาลาป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี ตรัสสอนอสุภกัมมัฏฐานแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัดขณะที่ภิกษุเหล่านั้นเจริญอสุภกัมมัฏฐานอยู่เกิดความรู้สึกอึดอัดเบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน

พากันฆ่าตัวตายเป็นจำนวนมาก เมื่อพระองค์เสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้วทรงสังเกตเห็นว่าภิกษุสงฆ์น้อยลง จึงตรัสถามสาเหตุกับท่านพระอานนท์ เมื่อทรงทราบแล้วจึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ แล้วทรงแสดงอานาปานสติสมาธิว่าเป็นธรรม

ที่สงบ ประณีต สดชื่น ทำให้อยู่เป็นสุข และทำให้บาปอกุศลหายไป

๑๐. กิมิลสูตร ว่าด้วยพระกิมิละ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่าน

พระกิมิละถึงการเจริญอานาปานสติสมาธิที่มีผลมาก ท่านพระกิมิละได้นิ่งเฉยถึง ๓ ครั้ง ท่านพระอานนท์ต้องการให้พระธรรมเทศนาต่อเนื่องจึงกราบทูลให้ทรงแสดงเพื่อภิกษุทั้งหลายจะได้ทรงจำไว้ พระองค์จึงทรงแสดงอานาปานสติสมาธิ ๑๖ ขั้น และสงเคราะห์อานาปานสติสมาธิเข้าในสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๑๐.๒ ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามจำนวนวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อิจฉานังคลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงอิจฉานังคละ คือ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าถูกพวกอัญเดียรถีย์ถามว่า ส่วนมากพระองค์อยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมข้อไหน ให้ตอบว่า อยู่ด้วยอานาปาน- สติสมาธิ แล้วตรัสต่อไปว่า อานาปานสติสมาธิเป็นธรรมเครื่องอยู่ของพระอริยะ เป็นธรรมเครื่องอยู่ของพรหม และเป็นธรรมเครื่องอยู่ของพระตถาคต

๒. กังเขยยสูตร ว่าด้วยข้อกังขาของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ

คือ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เข้าไปถามท่านพระโลมสกังภิยะว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระเสขะกับธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตเหมือนกันหรือต่างกัน พระเถระถวายพระพรว่า ต่างกัน เพราะพระเสขะยังต้องละนิวรณ์ ๕ ประการ ส่วนพระอรหันตขีณาสพละนิวรณ์เหล่านั้นได้แล้ว แล้วยกข้อความที่พระผู้มี

พระภาคตรัสไว้ในในอิจฉานังคลสูตรมาเป็นข้อสนับสนุน

๓-๔. ปฐมอานันทสูตร และ ทุติยอานันทสูตร ต่างว่าด้วยพระอานนท์ แต่มีรายละเอียดต่างกันคือ ในปฐมอานันทสูตร ท่านพระอานนท์ทูลถามปัญหา ๓ ข้อกับพระผู้มีพระภาค คือ (๑) ธรรม ๑ ประการ ทำให้ธรรม ๔ ประการบริบูรณ์ (๒) ธรรม ๔ ประการ ทำให้ธรรม ๗ ประการบริบูรณ์ (๓) ธรรม ๗ ประการ ทำให้ธรรม ๒ ประการบริบูรณ์ มีอยู่หรือไม่ ตรัสตอบว่า มี คือ (๑) อานาปาน- สติสมาธิ ทำให้สติปัฏฐาน ๔ ประการบริบูรณ์ (๒) สติปัฏฐาน ๔ ประการ ทำให้โพชฌงค์ ๗ ประการบริบูรณ์ (๓) โพชฌงค์ ๗ ประการ ทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์

ในทุติยอานันทสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ก่อน แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เอง

๕-๖. ปฐมภิกขุสูตร และ ทุติยภิกขุสูตร ต่างว่าด้วยภิกษุ มีเนื้อหาคล้ายปฐมอานันทสูตร และทุติยอานันทสูตร ตามลำดับ

๗-๑๐. สัญโญชนปหานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ อนุสย- สมุคฆาตสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อถอนอนุสัย อัทธานปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ และ อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ มีเนื้อหาคล้ายสัญโญชนสูตร อนุสยสูตร ปริญญาสูตร และอาสวักขยสูตร ในโพธิปักขิยวรรค อินทริยสังยุต ตามลำดับ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึง อานาปานสติ

๑๑. โสตาปัตติสังยุต

โสตาปัตติสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องโสดาปัตติ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถึงกระแสธรรม คือองค์เครื่องบรรลุโสดา มีทั้งหมด ๗๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๗ วรรค แต่ละวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑๑.๑ เวฬุทวารวรรค

เวฬุทวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเวฬุทวารคาม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. จักกวัตติราชสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถึงจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการก็ตกนรก ส่วนอริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการจึงไม่ตกนรก ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอริยะชอบใจ

๒. พรหมจริโยคธสูตร ว่าด้วยผู้ประสบสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ คือ ทรงแสดงว่าผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการดังในพระสูตรที่แล้ว จัดเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน และย่อมประสบสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ ซึ่งหมายถึงสุขที่สัมปยุตด้วยสกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

๓. ทีฆาวุอุปาสกสูตร ว่าด้วยทีฆาวุอุบาสก คือ ทรงแสดงธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร) แก่ทีฆาวุอุบาสกผู้กำลังป่วยหนัก และทรงสอนให้เจริญธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา ๖ เมื่อทีฆาวุอุบาสกกราบทูลว่ามีธรรมเหล่านี้แล้ว พระองค์จึงเสด็จกลับไป ทีฆาวุอุบาสกก็ได้ถึงแก่กรรม ต่อมาภิกษุทั้งหลายพากันเข้าไปทูลถามถึงคติภพของเขา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ทีฆาวุ-

อุบาสกเป็นพระอนาคามี ไม่กลับมาเกิดอีก

๔-๕. ปฐมสารีปุตตสูตร และ ทุติยสารีปุตตสูตร ต่างว่าด้วยพระสารีบุตร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสารีปุตตสูตร ท่านพระอานนท์ถามท่านพระสารีบุตรถึงธรรมที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคพยากรณ์หมู่สัตว์ว่าเป็นโสดาบัน ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ได้แก่ธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราช- สูตร

ส่วนในทุติยสารีปุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระสารีบุตรถึงองค์เครื่องบรรลุโสดา และผู้บรรลุโสดา พระเถระทูลตอบว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ การคบสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม

(๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม โสดา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ และผู้บรรลุโสดา คือ ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๖. ถปติสูตร ว่าด้วยช่างไม้ คือ ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะและปุราณะ กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พวกตนรู้สึกน้อยใจและเสียใจที่ได้ทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาค

จักเสด็จจากไป แต่ปลื้มใจและดีใจเมื่อได้ทราบข่าวว่าจักเสด็จกลับมา พระองค์จึงตรัสสอนว่า การครองเรือนเป็นเรื่องคับแคบ บรรพชาปลอดโปร่ง ให้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร

๗. เวฬุทวาเรยยสูตร ว่าด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคาม

คือ พราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคามเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้

ทรงแสดงวิธีที่ผู้อยู่ครองเรือนตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ได้ พระองค์ทรงสอนให้ประพฤติตามสัทธรรม (ธรรมของคนดี) ๗ ประการคือ (๑) งดเว้นจากการฆ่าสัตว์

(๒) งดเว้นจากการลักทรัพย์ (๓) งดเว้นจากการประพฤติล่วงเกินภรรยาผู้อื่น

(๔) งดเว้นจากการพูดเท็จ (๕) งดเว้นจากการพูดส่อเสียด (๖) งดเว้นจากการพูดคำหยาบ (๗) งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ และทรงสอนให้ประกอบด้วยฐานะ (ธรรม) ๔ ประการดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร ก็จะพ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน

๘-๑๐. ปฐมคิญชกาวสถสูตร ทุติยคิญชกาวสถสูตร และ ตติยคิญช-

กาวสถสูตร ต่างว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระตำหนักอิฐ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือในปฐมคิญชกาวสถสูตร ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติภพของ

สาฬหภิกษุ นันทาภิกษุณี สุทัตตอุบาสก และสุชาดาอุบาสิกา ที่มรณภาพและถึงแก่กรรมแล้ว พระองค์ตรัสว่าท่านเหล่านั้นเป็นอรหันต์ อนาคามี สกทาคามี และโสดาบัน ตามลำดับ แล้วตรัสว่า ถ้ามีคนตายแล้วมีคนมาถามเรื่องนี้อยู่เสมอพระองค์คงลำบากแน่ จึงทรงแสดงธรรมบรรยายชื่อแว่นส่องธรรม เพื่อให้อริยสาวก ผู้มีแว่นชนิดนี้ สามารถส่องดูตนเองได้ว่าพ้นจากนรกเป็นต้นหรือยัง หรือเป็นพระ

อริยบุคคลชั้นใด แว่นส่องธรรมนั้นก็คือ ธรรม ๔ ประการดังที่ทรงแสดงไว้ใน

จักกวัตติราชสูตร

ในทุติยคิญชกาวสถสูตร และตติยคิญชกาวสถสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่บุคคลที่ท่านพระอานนท์ยกขึ้นมาทูลถาม

๑๑.๒ ราชการามวรรค

ราชการามวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ราชการาม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญในพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สหัสสภิกขุนีสังฆสูตร ว่าด้วยภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป คือ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่ราชการาม ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป

ว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค) จัดเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน

๒. พราหมณสูตร ว่าด้วยข้อบัญญัติของพราหมณ์ คือ ตรัสว่าข้อบัญญัติของพราหมณ์เกี่ยวกับอุทยคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญ) ที่ว่าการลุกขึ้นแต่เช้าเดินมุ่งตรงไปทางทิศตะวันออกโดยไม่หลีกบ่อ เหว ตอที่มีหนาม

หลุมคูถ บ่อโสโครก ตกลงไปที่ใดให้รอความตายในที่นั้น แล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ข้อบัญญัติเช่นนั้นเป็นทางไปของคนโง่ แล้วทรงให้ความหมายของอุทย-คามินีปฏิปทาใหม่ว่าได้แก่ธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค

๓. อานันทเถรสูตร ว่าด้วยพระอานนทเถระ คือ ท่านพระสารีบุตรถามท่านพระอานนท์ว่า ละธรรมเท่าไร ประกอบด้วยธรรมเท่าไร พระผู้มีพระภาคจึงพยากรณ์หมู่สัตว์ว่าเป็นโสดาบัน ท่านพระอานนท์ตอบว่า ละธรรม ๔ ประการคือ (๑) ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์

(๔) ความเป็นผู้ทุศีล ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ใน

จักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค

๔. ทุคคติภยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติ คือ ทรงแสดงว่า

อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค ย่อมพ้นภัยคือทุคติทั้งปวง

๕. ทุคคติวินิปาตภยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติและวินิบาต มีเนื้อหาคล้ายทุคคติภยสูตร

๖-๗. ปฐมมิตตามัจจสูตร และ ทุติยมิตตามัจจสูตร ต่างว่าด้วยการ

ชักชวนมิตรอำมาตย์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมมิตตามัจจสูตร ทรงแนะนำว่าภิกษุควรชักชวนคนที่ควรอนุเคราะห์ มิตร อำมาตย์ ญาติ และสาโลหิตให้ดำรงอยู่ในองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ ซึ่งก็คือธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค ในทุติยมิตตามัจจสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ตรัสถึงอานิสงส์ของธรรม ๔ ประการนั้นว่าทำให้ไม่เกิดในนรกเป็นต้น

๘-๑๐. ปฐมเทวจาริกสูตร ทุติยเทวจาริกสูตร และ ตติยเทวจาริกสูตร

ต่างว่าด้วยการจาริกในเทวโลก แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมเทวจาริกสูตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายตัวไปปรากฏบนสวรรค์แล้ว สนทนากับเทวดาว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ในทุติยเทวจาริกสูตร สนทนากันว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนั้น ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์แล้ว

ในตติยเทวจาริกสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสนทนากับเทวดาว่าผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนั้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน

๑๑.๓ สรณานิวรรค

สรณานิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๔-๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมมหานามสูตร และ ทุติยมหานามสูตร ต่างว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมมหานามสูตร เจ้าศากยะ พระนามว่ามหานามะ เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติภพของพระองค์ถ้าสวรรคตขณะลืมสติ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าการสวรรคตนั้นจักไม่เลวทราม จิตของใครก็ตามที่ได้เจริญด้วยพละ ๕ ประการ คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ย่อมสูงขึ้นไปจนได้บรรลุคุณวิเศษ ในทุติยมหานามสูตร มีเนื้อหาคล้ายกัน แต่ตรัสว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค) ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน

๓. โคธสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าโคธา คือ เจ้าศากยะ

พระนามว่ามหานามะกับเจ้าศากยะพระนามว่าโคธาทรงสนทนากันเกี่ยวกับธรรมที่ทำให้เป็นโสดาบัน แต่ตกลงกันไม่ได้ จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เมื่อเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะกราบทูลเรื่องทั้งหมดจบลง พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามเจ้าศากยะพระนามว่าโคธาว่าจะกล่าวอะไรอีกไหม เจ้าศากยะพระนามว่าโคธากราบทูลว่า ไม่มีอะไรจะกล่าวอีก

๔-๕. ปฐมสรณานิสักกสูตร และ ทุติยสรณานิสักกสูตร ต่างว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสรณานิสักกสูตร พระผู้มีพระ

ภาคทรงพยากรณ์เจ้าสรณานิศากยะซึ่งสวรรคตว่าเป็นโสดาบัน เจ้าศากยะหลายพระองค์ต่างพากันตำหนิพระองค์ เพราะเห็นว่าเจ้าสรณานิศากยะท้อแท้ในสิกขา และชอบเสวยน้ำจัณฑ์จะเป็นพระโสดาบันได้อย่างไร เจ้ามหานามศากยะจึงไปกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงแสดงลักษณะของผู้บรรลุธรรมและผู้พ้นจากนรกให้เจ้ามหานามศากยะฟัง

ในทุติยสรณานิสักกสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน แต่ในที่นี้ทรงแสดงลักษณะของผู้บรรลุธรรมและผู้พ้นจากนรกให้พิสดารยิ่งขึ้น ในตอนท้ายตรัสอุปมาว่าถ้าธรรมในศาสนาไม่ดี ถึงสาวกจะปฏิบัติดี ก็เจริญงอกงามไม่ได้ เหมือนนาไม่ดี พืชก็เสีย แต่ถ้าธรรมในศาสนาดี และสาวกก็ปฏิบัติดี ย่อมเจริญงอกงามได้ เหมือนนาดี พืชก็เจริญงอกงาม

๖-๗. ปฐมอนาถปิณฑิกสูตร และ ทุติยอนาถปิณฑิกสูตร ต่างว่าด้วยอนาถบิณฑิกคหบดี แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมอนาถปิณฑิกสูตร ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่อนาถบิณฑิกคหบดีซึ่งกำลังป่วยหนัก โดยให้พิจารณาธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค) และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมาญาณะ (รู้ชอบ) และสัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ) จนเวทนาของอนาถบิณฑิกคหบดีหายไป

ในทุติยอนาถปิณฑิกสูตร ท่านพระอานนท์แสดงธรรมแก่อนาถบิณฑิกคหบดีเกี่ยวกับธรรม ๔ ประการที่ทำให้สะดุ้งกลัว และธรรม ๔ ประการที่ทำให้ไม่สะดุ้งกลัว ดังที่ทรงแสดงไว้ในอานันทเถรสูตร ในราชการามวรรค สังยุตนี้

๘-๙. ปฐมภยเวรูปสันตสูตร และ ทุติยภยเวรูปสันตสูตร ต่างว่าด้วย

อริยสาวกระงับภัยเวร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือในปฐมภยเวรูปสันตสูตร พระผู้มี พระภาคทรงแสดงธรรมแก่อนาถบิณฑิกคหบดีว่า เมื่ออริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ประการ ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ และเห็นแจ้งอริยญาย-ธรรมด้วยปัญญาได้ ย่อมสามารถพยากรณ์ตนเองได้ว่าพ้นจากนรกเป็นต้นหรือยัง หรือเป็นพระอริยบุคคลชั้นใด ในทุติยภยเวรูปสันตสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงแสดงแก่ภิกษุ

๑๐. นันทกลิจฉวิสูตร ว่าด้วยมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีชื่อนันทกะ คือ

ทรงแสดงธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค สังยุตนี้) แก่นันทกะผู้เป็นมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวี และตรัสว่า ผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น เป็นพระโสดาบัน และชื่อว่าประกอบด้วยอายุ วรรณะ สุข ยศ และความเป็นใหญ่ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์

๑๑.๔ ปุญญาภิสันทวรรค

ปุญญาภิสันทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศล ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑-๓. ปฐมปุญญาภิสันทสูตร ทุติยปุญญาภิสันทสูตร และ ตติยปุญญา-

ภิสันทสูตร ต่างว่าด้วยห้วงบุญกุศล แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐม ปุญญา- ภิสันทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสห้วงบุญกุศล ๔ ประการที่นำสุขมาให้ คือ

(๑) ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒)...ในพระธรรม (๓)...ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่ พระอริยชอบใจ ห้วงบุญกุศล ๔ ประการนี้ ก็คือธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค สังยุตนี้

ในทุติยปุญญาภิสันทสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงยกจาคะ(การเสียสละ) ขึ้นแสดงแทนศีล

ในตติยปุญญาภิสันทสูตร ทรงยกปัญญาขึ้นแสดงแทนศีล

๔-๕. ปฐมเทวปทสูตร และทุติยเทวปทสูตร ต่างว่าด้วยเทวบท (ข้อปฏิบัติของเทพ) แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมเทวปทสูตร ตรัสว่า เทวบท ของเทพทั้งหลาย ๔ ประการ เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ผู้ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งก็คือห้วงบุญกุศล ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในปฐมปุญญาภิสันทสูตรนั่นเอง

ในทุติยเทวปทสูตร มีเนื้อหาคล้ายกัน แต่ตรัสสอนให้พิจารณาเทวบทเหล่านั้น

๖. เทวสภาคสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมมาสู่เทวสภา คือ ทรงแสดงว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังในปฐมปุญญาภิสันทสูตร แม้แต่เทพทั้งหลายกล่าวถึงด้วยความปลื้มใจ และเชื้อเชิญให้มาสู่เทวสภา

๗. มหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ คือ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเรื่องอุบาสก เหตุที่ทำให้ชื่อว่าอุบาสก เหตุที่ทำให้อุบาสกชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศีล ศรัทธา จาคะ และปัญญา

๘. วัสสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝนตก คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่าความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และศีลที่พระอริยะชอบใจ ไหลไปถึงฝั่งแล้วเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ เหมือนฝนตกบนยอดเขา น้ำไหลไปตามที่ลุ่มก็ทำให้ซอกเขา ลำธาร ห้วย จนถึงมหาสมุทร เต็มเปี่ยม ฉะนั้น

๙. กาฬิโคธสูตร ว่าด้วยพระนางสากิยานีพระนามว่ากาฬิโคธา คือ ทรง

แสดงธรรม (องค์เครื่องบรรลุโสดา) ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในทุติย-ปุญญาภิสันทสูตร) แก่พระนางสากิยานีพระนามว่ากาฬิโคธา

๑๐. นันทิยสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ คือ ทรงแสดงธรรมแก่เจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ (ดังในปฐมปุญญาภิสันทสูตร) แต่ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปจัดว่าเป็นผู้ประมาท ส่วนผู้ไม่ประมาทมีนัยตรงกันข้าม

๑๑.๕ สคาถกปุญญาภิสันทวรรค

สคาถกปุญญาภิสันทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศลที่มีคาถา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อและลักษณะที่มีคาถาของพระสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑-๓. ปฐมอภิสันทสูตร ทุติยอภิสันทสูตร และ ตติยอภิสันทสูตร ต่างว่าด้วยห้วงบุญกุศล แต่มีรายละเอียดต่างกันคือ ในปฐมอภิสันทสูตร ตรัสว่า การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ ประการ

(ดังที่ทรงแสดงไว้ในปฐมปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค) มิใช่ทำได้ง่าย เหมือนการกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทร ฉะนั้น

ในทุติยอภิสันทสูตร มีเนื้อหาคล้ายปฐมอภิสันทสูตร แต่หมายถึงห้วงบุญกุศลดังในทุติยปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค

ในตติยอภิสันทสูตร หมายถึงห้วงบุญกุศลดังในตติยปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค

๔-๕. ปฐมมหัทธนสูตร และ ทุติยมหัทธนสูตร ต่างว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นผู้มีทรัพย์มาก มีเนื้อหาเหมือนกัน คือ ทรงแสดงว่าผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในปฐมปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค) เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มียศใหญ่

๖. สุทธกสูตร ว่าด้วยองค์คุณล้วนของพระโสดาบัน หมายถึงธรรม ๔ ประการดังในปฐมปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรคนั่นเอง

๗. นันทิยสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ คือ ทรงแสดงธรรม ๔ ประการ ดังในปฐมปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค) แก่เจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ

๘. ภัททิยสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าภัททิยะ มีเนื้อหาคล้าย

นันทิยสูตร

๙. มหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ มีเนื้อหาคล้ายนันทิยสูตร

๑๐. อังคสูตร ว่าด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา คือ ทรงแสดงองค์เครื่องบรรลุ

โสดา ๔ ประการ ดังในทุติยสารีปุตตสูตร เวฬุทวารวรรค สังยุตนี้

๑๑.๖ สัปปัญญวรรค

สัปปัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้มีปัญญา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สคาถกสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระโสดาบันที่มีคาถา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในปฐมปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค สังยุตนี้) พร้อมทั้งคาถา

๒. วัสสังวุตถสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในกรุงสาวัตถี คือ ภิกษุผู้

จำพรรษาในกรุงสาวัตถี เดินทางไปยังกรุงกบิลพัสดุ์และแสดงธรรมแก่เจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ว่า พระอริยบุคคลแต่ละชั้น คือ พระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี และพระโสดาบันมีจำนวนมากน้อยกว่ากันตามลำดับ เช่น พระ

อรหันต์น้อยกว่าพระอนาคามี

๓. ธัมมทินนสูตร ว่าด้วยธัมมทินนอุบาสก คือ ทรงแสดงธรรมแก่ธัมมทินนอุบาสกพร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ คน ให้พิจารณาพระสูตรที่ลึกซึ้ง ลุ่มลึก ระดับโลกุตตระ เมื่อธัมมทินนอุบาสกกราบทูลว่า พวกตนอยู่ครองเรือน นอนเบียดเสียดบุตร ใช้เครื่องประดับและเงินทองคงจะทำได้ยาก พระองค์จึงทรงแสดงธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในปฐมปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค สังยุตนี้

๔. คิลานสูตร ว่าด้วยอุบาสกป่วย คือ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อุบาสกผู้มีปัญญา (พระโสดาบัน) จะกล่าวสอนอุบาสกผู้มีปัญญาซึ่งเจ็บป่วยได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า สามารถปลอบใจได้ด้วยธรรม ๔ ประการ ดังในปฐมปุญญาภิสันทสูตร ปุญญาภิสันทวรรค สังยุตนี้

๕. โสตาปัตติผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล คือ ทรงแสดงธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) โยนิโสมนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (ดังในทุติยสารีปุตตสูตร เวฬุทวารวรรค สังยุตนี้) ว่าเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

๖-๑๑. สกทาคามิผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล อนาคามิผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล อรหัตตผลสูตร

ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล ปัญญาปฏิลาภสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา ปัญญาวุฑฒิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา และ ปัญญาเวปุลลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา รวม ๖ สูตร มีเนื้อหาคล้ายโสตาปัตติผลสูตร

๑๑.๗ มหาปัญญวรรค

มหาปัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามหัวข้อธรรมซึ่งเป็นผลจากการเจริญธรรม ๔ ประการ (ดังใน

โสตาปัตติผลสูตร สัปปัญญวรรค) เช่น มหาปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก ปุถุปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแน่นเป็นต้น พระสูตรที่ ๑ ทรงแสดงไว้เต็ม มีเนื้อหาคล้ายโสตาปัตติผลสูตร สัปปัญญ-

วรรค ส่วนพระสูตรที่ ๒-๑๓ ทรงแสดงไว้โดยย่อ ให้อนุโลมตามพระสูตรที่ ๑

๑๒. สัจจสังยุต

สัจจสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสัจจะ คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับ

อริยสัจ ๔ ประการ มีทั้งหมด ๑๓๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๑ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑๒.๑ สมาธิวรรค

สมาธิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมาธิ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสมาธิว่าทำให้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ คือ (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) (๓) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์)

๒. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยผู้หลีกเร้น คือ ทรงแสดงอานิสงส์ของการหลีกเร้นว่าทำให้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ ตามความเป็นจริง

๓-๔. ปฐมกุลปุตตสูตร และ ทุติยกุลปุตตสูตร ต่างว่าด้วยกุลบุตร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมกุลปุตตสูตร ทรงแสดงว่ากุลบุตรทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตก็เพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการนี้ ส่วนในทุติยกุลปุตตสูตร มีเนื้อหาตรงกัน แต่ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้จะตรัสรู้

๕-๖. ปฐมสมณพราหมณสูตร และ ทุติยสมณพราหมณสูตร ต่างว่าด้วยสมณพราหมณ์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสมณพราหมณสูตร ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ล้วนต้องรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการนี้ ส่วนในทุติยสมณพราหมณสูตร ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ที่ประกาศสิ่งที่ตนรู้แจ้ง ต้องประกาศอริยสัจ ๔ ประการนี้

๗. วิตักกสูตร ว่าด้วยการตรึกถึงอริยสัจ คือ ตรัสห้ามมิให้ตรึกถึงบาปอกุศลวิตก ๓ ประการ คือ (๑) กามวิตก (ความตรึกในทางกาม) (๒) พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท) (๓) วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน) แต่ตรัสสอนให้ตรึกถึงอริยสัจ ๔ ประการ

๘. จินตสูตร ว่าด้วยการคิดเรื่องอริยสัจ คือ ตรัสห้ามมิให้คิดถึงบาปอกุศลวิตก เช่น คิดว่าโลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุด แต่ตรัสสอนให้คิดเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ

๙. วิคคาหิกกถาสูตร ว่าด้วยการกล่าวทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน คือ ตรัสห้ามมิให้กล่าวทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน เช่น ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึง เป็นต้น แต่ตรัสสอนให้กล่าวเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ

๑๐. ติรัจฉานกถาสูตร ว่าด้วยติรัจฉานกถา คือ ตรัสสอนมิให้กล่าวติรัจฉานกถา ๒๘ ประการ เช่น ราชกถา เรื่องพระราชา โจรกถา เรื่องโจร เป็นต้น แต่ตรัสสอนให้กล่าวเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ

๑๒.๒ ธัมมจักกัปปวัตตนวรรค

ธัมมจักกัปปวัตตนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร

ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ว่าที่สุด ๒ ประการ บรรพชิตไม่ควรเสพ

ที่สุด ๒ ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค แล้วทรงแสดง

มัชฌิมาปฏิทา คือ มรรคมีองค์ ๘ ว่าควรเสพ ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการ และญาณทัสสนะมีวน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการ ตรัสว่า ญาณทัสสนะของพระองค์ ในเรื่องอริยสัจ ๔ ประการนี้ หมดจดดีแล้วจึงทรงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์ เมื่อทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจบลง ท่านพระโกณฑัญญะได้ธรรม-จักษุ (ดวงตาเห็นธรรม) เป็นพระอริยบุคคลองค์แรกของโลก

๒. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคต คือ ทรงแสดงว่า จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่พระตถาคตในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน คือ

อริยสัจ ๔ และญาณทัสสนะ มีวน ๓ รอบ มีอาการ ๑๒ อาการ ดังในธัมม-จักกัปปวัตตนสูตร

๓. ขันธสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์ คือ ทรงแสดงอริยสัจแต่ละข้อว่า ได้แก่อะไร ดังนี้

๑. ทุกขอริยสัจ ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ)

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ ได้แก่ ตัณหา ๓ (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา)

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๔. อัชฌัตติกายตนสูตร ว่าด้วยอายตนะภายใน มีเนื้อหาเหมือนขันธสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ทรงยกอายตนะภายใน ๖ ประการ ขึ้นแสดงแทนขันธ์ ๕

๕-๖. ปฐมธารณสูตร และ ทุติยธารณสูตร ต่างว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมธารณสูตร ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายทรงจำอริยสัจ ๔ ประการแล้วตรัสชมเชยภิกษุรูปหนึ่งที่ทรงจำอริยสัจ ๔ ประการได้ ส่วนในทุติยธารณสูตร มีเนื้อหาคล้ายกัน

๗. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามเรื่องอวิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา ตรัสตอบว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ประการ และความไม่รู้นี้เองเป็นเหตุให้บุคคลชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา

๘. วิชชาสูตร ว่าด้วยวิชชา คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามเรื่องวิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลชื่อว่ามีวิชชา ตรัสตอบว่า วิชชา คือ ความรู้ในอริยสัจ ๔ ประการ และความรู้นี้เองเป็นเหตุทำให้บุคคลชื่อว่ามีวิชชา

๙. สังกาสนสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยสัจ คือ ทรงแสดงว่า อักษร พยัญชนะ และการจำแนกในอริยสัจ ๔ ประการนั้น หาประมาณมิได้ คือ อธิบายไม่จบด้วยอักษรเป็นต้น

๑๐. ตถสูตร ว่าด้วยสิ่งจริงแท้ คือ ทรงแสดงว่า สิ่งจริงแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ได้แก่อริยสัจ ๔ ประการนี้

๑๒.๓ โกฏิคามวรรค

โกฏิคามวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โกฏิคาม ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๒. ปฐมโกฏิคามสูตร และ ทุติยโกฏิคามสูตร ต่างว่าด้วยพระธรรม-เทศนาที่โกฏิคาม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมโกฏิคามสูตร พระผู้มี

พระภาคประทับอยู่ที่โกฏิคาม ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่รู้อริยสัจ ๔ ประการ จึงทำให้เที่ยวเร่ร่อนไปสู่ภพต่าง ๆ กลับไปกลับมาตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ บัดนี้ พระองค์ได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการแล้ว ถอนภวตัณหา สิ้นภวเนตติแล้ว ไม่มีภพใหม่อีกต่อไป

ในทุติยโกฏิคามสูตร ตรัสว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนผู้รู้ชัดมีนัยตรงกันข้าม

๓. สัมมาสัมพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุให้เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ

ทรงแสดงว่า เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง เขาจึงเรียกพระองค์ว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ทรงแสดงว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ล้วนตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการนี้

๕. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นอาสวะ คือ ทรงแสดงว่า ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะมีเฉพาะผู้รู้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ

๖. มิตตสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรให้รู้อริยสัจ คือ ทรงแนะนำให้ภิกษุอนุเคราะห์คนที่ควรอนุเคราะห์มิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิต ด้วยอริยสัจ ๔ ประการ

๗. ตถสูตร ว่าด้วยสิ่งจริงแท้ มีเนื้อหาคล้ายตถสูตร ในธัมมจักกัป-

ปวัตตนวรรค

๘. โลกสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเป็นอริยะในโลก คือ ทรงแสดงว่า

อริยสัจ ๔ ประการเป็นของพระตถาคตซึ่งเป็นพระอริยะในโลก ฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ (สิ่งจริงแท้ของพระอริยะ)

๙. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยอริยสัจที่ควรกำหนดรู้ คือ ทรงแสดงกิจหรือหน้าที่ที่จะต้องทำต่ออริยสัจ ๔ ประการ คือ (๑) ทุกขอริยสัจ ควรกำหนดรู้

(๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ ควรละ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ ควรทำให้แจ้ง (๔) ทุกข- นิโรธคามินีปฏิทาอริยสัจ ควรเจริญ

๑๐. ควัมปติสูตร ว่าด้วยพระควัมปติ คือ ภิกษุหลายรูปสนทนากันว่า

ผู้เห็นอริยสัจข้อที่ ๑ ชื่อว่าเห็นอริยสัจข้อที่ ๒-๓-๔ ส่วนท่านพระควัมปติกล่าวอ้างพระดำรัสที่ฟังมาจากพระผู้มีพระภาคว่า ผู้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ ข้อใดข้อหนึ่ง ชื่อว่าเห็น ๓ ข้อที่เหลือ

๑๒.๔ สีสปาวนวรรค

สีสปาวนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. สีสปาวนสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน คือ พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบ

ประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมากับบนต้นไม้อย่างไหนมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า บนต้นไม้มากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แต่มิได้ตรัสบอกเพราะไม่มีประโยชน์ก็มีมากเหมือนใบไม้บนต้น ส่วนสิ่งที่พระองค์ตรัสบอกก็คืออริยสัจ ๔ ประการนี้ เพราะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์

๒. ขทิรปัตตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยใบตะเคียน คือ ทรงแสดงธรรมด้วย

อุปมาโวหารว่า เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลจะกล่าวว่า ตนยังไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการแล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เหมือนกล่าวไม่ได้ว่าใช้ใบตะเคียน ใบทองหลาง หรือใบมะขามป้อม ห่อน้ำหรือห่อใบตาล ฉะนั้น แต่เป็นไปได้ที่จะกล่าวว่ารู้แจ้ง

อริยสัจแล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เหมือนกล่าวได้ว่า ใช้ใบบัว ใบทองกวาว หรือใบย่านทราย ห่อน้ำหรือห่อใบตาล ฉะนั้น

๓. ทัณฑสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยท่อนไม้ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมา-

โวหารว่า เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ประการ สัตว์ทั้งหลายจึงท่องเที่ยวไปสู่โลกนี้บ้าง โลกอื่นบ้าง เหมือนท่อนไม้ที่ขว้างไปบนอากาศเอาโคนลงบ้าง เอาตรงกลางลงบ้าง เอาปลายลงบ้าง

๔. เจลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผ้าที่ถูกไฟไหม้ คือ ตรัสถามภิกษุ

ทั้งหลายว่า เมื่อผ้า(โพกศีรษะ) หรือศีรษะถูกไฟไหม้ควรทำอย่างไร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ควรพยายามดับผ้าหรือศีรษะที่ถูกไฟไหม้ พระองค์จึงตรัสว่า ไม่ควรสนใจผ้าหรือศีรษะที่ถูกไฟไหม้ แต่ควรพยายามรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการ

๕. สัตติสตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผู้ถูกหอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทง คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ถ้ามีผู้เสนอให้ยอมรับการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการ โดยถูกหอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทงวันละ ๓ เวลา รวมวันละ ๓๐๐ เล่ม เป็นเวลา

๑๐๐ ปี กุลบุตรผู้เห็นประโยชน์ควรยอมรับข้อเสนอนั้น เพราะการเวียนว่ายตายเกิด แล้วถูกประหารด้วยหอก ดาบ หลาว ขวาน ไม่รู้จะสิ้นสุดเมื่อไร พระองค์ไม่ตรัสว่าการรู้แจ้งอริยสัจตามข้อเสนอนั้นมีทุกข์โทมนัส แต่ตรัสว่ามีสุขโสมนัสเท่านั้น

๖. ปาณสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหลาวเสียบสัตว์ คือ ทรงแสดงว่าการนำหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้และใบไม้ ในชมพูทวีปมาทำเป็นหลาวเสียบสัตว์ขนาดใหญ่ กลาง เล็กในมหาสมุทร สัตว์ขนาดเขื่อง (ขนาดใหญ่และขนาดกลาง) ยังไม่ทันหมด หญ้าเป็นต้นจะหมดสิ้นไปก่อน การเสียบสัตว์ขนาดเล็กมิใช่ทำได้ง่าย อบายก็ใหญ่นัก ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฏฐิหลุดพ้นจากอบายที่ใหญ่อย่างนั้น จึงจะรู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ

๗-๘. ปฐมสุริยสูตร และ ทุติยสุริยสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสุริยสูตร ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า สัมมาทิฏฐิเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อความตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า

ส่วนในทุติยสุริยสูตรทรงแสดงว่า เมื่อพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นในโลก ความสว่างไสวก็ไม่ปรากฏ มีแต่ความมืดมนอนธการ การบอก การแสดงอริยสัจ ๔ ประการก็ยังไม่มี เหมือนเมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่เกิดขึ้นในโลก ความสว่างไสวก็ไม่ปรากฏ มีแต่ความมืดมนอนธการ กลางวัน กลางคืน เดือน กึ่งเดือน ฤดูและปีก็ไม่ปรากฏ เมื่อตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก มีนัยตรงกันข้าม

๙. อินทขีลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเสาเขื่อนที่ปักไว้ลึก คือ ทรงแสดงว่า

สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ ย่อมเห็นว่าสมณพราหมณ์เหล่าอื่น

รู้จริง เห็นจริง เหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายถูกลมพัดไปทางทิศต่าง ๆ ได้ ส่วน

ผู้รู้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ (มั่นคง) เหมือนเสาเหล็กหรือเสาเขื่อนที่ปักไว้ลึก

ฝังไว้ดีถึงจะถูกพายุฝนพัดก็ไม่สั่นสะเทือน

๑๐. วาทัตถิสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้ต้องการโต้วาทะ คือ ทรงแสดงว่าแม้จะมีสมณพราหมณ์ผู้ต้องการโต้วาทะมาจากทิศทั้ง ๔ เพื่อโต้วาทะกับภิกษุผู้รู้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ ภิกษุนั้นก็ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหว เหมือนเสาหินยาว ๑๖ ศอก ที่ปักลงข้างล่าง ๘ ศอก อยู่ข้างบน ๘ ศอก ถึงจะถูกพายุฝนจากทิศทั้ง ๔ พัดอย่างรุนแรงก็ไม่สั่นสะเทือน

๑๒.๕ ปปาตวรรค

ปปาตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อ

พระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. โลกจินตาสูตร ว่าด้วยการคิดเรื่องโลก คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นมาตรัสว่า มีชายคนหนึ่งนั่งคิดเรื่องโลกอยู่ริมสระโบกขรณี เขาเห็น

กองทัพ ๔ เหล่าเข้าไปสู่ก้านบัวจึงคิดว่าตัวเองบ้า ฟุ้งซ่าน เห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก พอนำเรื่องนั้นไปบอกหมู่มหาชน หมู่มหาชนก็กล่าวว่าเขาเป็นบ้าแน่ ความจริงเขาไม่บ้า เพราะเห็นพวกอสูรที่พ่ายแพ้สงครามต่อเทวดาแล้วพากันหนีกลับเมืองอสูรทางก้านบัวจริง ๆ ตอนท้ายพระสูตรตรัสห้ามมิให้คิดเรื่องโลก เช่น คิดว่า โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด เพราะไม่มีประโยชน์ แต่ตรัสสอนให้คิดเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ เพราะมีประโยชน์

๒. ปปาตสูตร ว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ คือ ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรง

พาภิกษุทั้งหลายไปยังยอดเขากั้นเขตแดนเพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน ภิกษุรูปหนึ่งเห็นเหวใหญ่บนยอดเขานั้น จึงทูลถามว่า เหวที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่านั้นมีอยู่หรือไม่ ตรัสตอบว่า มี ได้แก่ เหวคือชาติ เหวคือชรา เหวคือมรณะ เหวคือโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ซึ่งสมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ พากันตกไป ส่วนสมณพราหมณ์ผู้รู้ชัดย่อมไม่ตกเหวเหล่านั้น

๓. มหาปริฬาหสูตร ว่าด้วยนรกชื่อมหาปริฬาหะ คือ ทรงแสดงความเร่าร้อนในนรกชื่อมหาปริฬาหะให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า มีความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนในนรกนั้นหรือไม่ ตรัสตอบว่า มี คือ ความเร่าร้อนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ซึ่งสมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ พากันเร่าร้อนเพราะความเร่าร้อนเหล่านี้ ส่วนสมณพราหมณ์ผู้รู้ชัดมีนัยตรงกันข้าม

๔. กูฏาคารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเรือนยอด คือ ทรงแสดงว่าเป็นไป

ไม่ได้ที่บุคคลจะกล่าวว่า ตนยังไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการ แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เหมือนกล่าวไม่ได้ว่า ยังไม่ได้สร้างเรือนยอดชั้นล่างแล้วจักต่อชั้นบน แต่เป็นไปได้ที่จะกล่าวว่ารู้แจ้งอริยสัจแล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เหมือนกล่าวได้ว่า สร้างเรือนยอดชั้นล่างแล้วจักต่อชั้นบน

๕. วาลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยปลายขนทราย คือ ทรงแสดงแก่ท่านพระ

อานนท์ว่า การแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการ ยากกว่าการใช้ปลายขนทรายซึ่งแตกเป็น ๗ เสี่ยงแทงเข้าที่ปลายขนทราย

๖. อันธการสูตร ว่าด้วยความมืดคือสังสารวัฏ มีเนื้อหาคล้ายมหาปริฬาหสูตรในวรรคนี้ ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตรัสถึงความมืดในโลกันตนรก และความมืดคือ ชาติ ชรา เป็นต้น

๗-๘. ปฐมฉิคคฬยุคสูตร และ ทุติยฉิคคฬยุคสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วย

แอกมีรูเดียว แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมฉิคคฬยุคสูตร ทรงแสดงว่าการที่เต่าตาบอดโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกรูเดียวที่ลอยน้ำอยู่เกิดได้ เร็วกว่าการที่คนพาลตกไปสู่วินิบาตคราวเดียวแล้วจะกลับมาเกิดเป็นคนอีก เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ ในทุติยฉิคคฬยุคสูตร ตรัสว่า การที่เต่า

ตาบอดนั้นโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกรูเดียว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ได้ยาก การได้ความเป็นมนุษย์ การที่ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก และการที่ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วรุ่งเรืองในโลกก็เกิดขึ้นได้ยากเช่นกัน

๙-๑๐. ปฐมสิเนรุปัพพตราชสูตร และ ทุติยสิเนรุปัพพตราชสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสิเนรุปัพพตราชสูตร ทรงแสดงว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการมีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนขุนเขาสิเนรุมากกว่าก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน ที่เก็บมาจากขุนเขาสิเนรุนั้น ในทุติยสิเนรุปัพพตราชสูตร มีเนื้อหาคล้ายกัน

ต่างแต่ทรงแสดงอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุที่หมดสิ้นไปมากกว่าก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่เหลืออยู่

๑๒.๖ อภิสมยวรรค

อภิสมยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการรู้ยิ่ง ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. นขสิขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการมีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมา

๒. โปกขรณีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในสระโบกขรณี มีเนื้อหาคล้ายนขสิข-สูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตรัสอุปมาด้วยน้ำในสระโบกขรณีมากกว่าน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าคาจุ่มขึ้นมาจากสระโบกขรณีนั้น

๓-๔. ปฐมสัมเภชชสูตร และ ทุติยสัมเภชชสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกัน แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมสัมเภชชสูตร ตรัสอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกันมากกว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษช้อนขึ้นมา ในทุติยสัมเภชชสูตร ตรัสอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกันซึ่งหมดสิ้นไปมากกว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่เหลืออยู่

๕-๖. ปฐมมหาปฐวีสูตร และ ทุติยมหาปฐวีสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยแผ่นดินใหญ่ มีเนื้อหาคล้ายปฐมสัมเภชชสูตร และทุติยสัมเภชชสูตร ตามลำดับ ต่างแต่อุปมา

๗-๘. ปฐมมหาสมุททสูตร และ ทุติยมหาสมุททสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในมหาสมุทร มีเนื้อหาคล้ายปฐมสัมเภชชสูตร และทุติยสัมเภชชสูตร ตามลำดับ ต่างแต่อุปมา

๙-๑๐. ปฐมปัพพตสูตร และ ทุติยปัพพตูปมสูตร ต่างว่าด้วยอุปมาด้วย

ขุนเขาหิมพานต์ มีเนื้อหาคล้ายปฐมสัมเภชชสูตร และทุติยสัมเภชชสูตร ตามลำดับ ต่างแต่อุปมา

๑๒.๗ ปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค

ปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาล

ที่ ๑ หมายถึงพระสูตรย่อเกี่ยวกับธัญญาหารดิบ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๔ แห่งตติยอามกธัญญเปยยาลวรรค ที่เป็นเช่นนี้ เพราะชื่อของพระสูตรแต่ละสูตรในปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค-จตุตถอามกธัญญเปยยาลวรรค มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ เป็นหัวข้อธรรมในจุฬศีลเหมือนกัน แต่ท่านนำมาจัดแบ่งเป็นวรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ในวรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ทรงแสดงพระสูตรที่ ๑-๒ ไว้เต็มส่วนพระสูตรที่ ๓-๑๐ ทรงแสดงไว้โดยย่อ ให้เพิ่มอุปมาและหมวดธรรมเข้ามาโดยอนุโลมตามพระสูตรที่ ๑-๒ ตามสมควร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อัญญตรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์ คือ ทรงแสดงว่าเพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ สัตว์ที่กลับมาเกิดในที่อื่นนอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมา

๒. ปัจจันตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบท คือ ทรง

แสดงว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบทมีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท

๓. ปัญญาสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่มีปัญญาจักษุ คือ ทรงแสดงว่าสัตว์ที่มีปัญญาจักษุมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ตกอยู่ในอวิชชา

๔. สุราเมรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย คือ ทรงแสดงว่าสัตว์ที่เว้นขาดจากการดื่มสุราและเมรัยมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย

๕. โอทกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกิดในน้ำ คือ ทรงแสดงว่าสัตว์ที่เกิดในน้ำมีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่เกิดบนบก

๖. มัตเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่มารดา คือ ทรงแสดงว่าสัตว์ที่เกื้อกูลแก่มารดามีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่มารดา

๗-๑๐. เปตเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่บิดา สามัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่สมณะ พรหมัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่พราหมณ์ และ

ปาจายิกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ มีเนื้อหาคล้ายมัตเตยยสูตร

๑๒.๘-๑๒.๑๐ ทุติยอามกธัญญเปยยาลวรรค ตติยอามกธัญญเปยยาลวรรค และจตุตถอามกธัญญเปยยาลวรรค

ทั้ง ๓ วรรคนี้ มีลักษณะเหมือนปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค มีพระสูตรทั้งหมดรวม ๓๑ สูตร ชื่อของพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามประเภทของสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปาณาติปาตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อทินนาทานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ แต่ละสูตรทรงแสดงไว้โดยย่อ มีอุปมาและหมวดธรรมเหมือนในอัญญตรสูตร ปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค

๑๒.๑๑ ปัญจคติเปยยาลวรรค

ปัญจคติเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยปัญจคติเปยยาล หมายถึง

พระสูตรย่อเกี่ยวกับคติ ๕ คือ มนุษย์ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต และเทวดา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๓๐ สูตร ในวรรคนี้

ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามประเภทของสัตว์ที่จุติจากคติหนึ่งไปเกิดในคติต่าง ๆ สับเปลี่ยนหมุนเวียนไปจนครบทั้ง ๕ คติ เช่น มนุสสจุตินิรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก มนุสสจุติติรัจฉานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แต่ละสูตรทรงแสดงไว้โดยย่อ มีอุปมาและหมวดธรรมเหมือนในอัญญตรสูตร ปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค สังยุตนี้

ข้อสังเกต

วิธีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรแบบประมวลเรื่องของสังยุตตนิกายดังปรากฏในเล่มนี้และเล่มก่อน ๆ นับเป็นลักษณะเฉพาะของนิกายนี้ ไม่เหมือนนิกายอื่น ๆ และจัดแบ่งได้อย่างสมบูรณ์แบบจริง ๆ จะเรียกว่า สังยุต ก็คงไม่เกินจริง เพราะพระธรรมสังคีติกาจารย์ได้จัดแบ่งไว้ตั้งแต่ทำสังคายนาครั้งแรก หลังพุทธปรินิพพาน

เพียง ๓ เดือน แต่ดูทันสมัยเหมือนเพิ่งจัดแบ่งในยุคหลัง ๆ นี้เอง การจัดแบ่งแบบนี้อำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างมาก

ถ้าท่านผู้อ่านสังเกตโครงสร้างของสังยุตตนิกายทั้ง ๕ เล่ม เล่มละวรรค (ใหญ่) ก็จะพบว่าพระธรรมสังคีติกาจารย์ใช้เกณฑ์ในการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรของ

สังยุตตนิกายถึง ๓ เกณฑ์ดังนี้

วรรคที่ ๑ สคาถวรรค ท่านใช้รูปแบบของพระสูตรเป็นเกณฑ์หลัก คือประมวลเฉพาะพระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถา มารวมไว้ในวรรคนี้ แล้วแยกย่อยเป็นสังยุตต่าง ๆ ได้ ๑๑ สังยุตโดยใช้เกณฑ์รอง คือจัดตามประเภทบุคคลผู้กล่าวคาถานั้น ๆ เช่น เทวตาสังยุต ประมวลบรรดาพระสูตรที่เทวดามากราบทูล หรือทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคาถา และตรัสตอบเป็นคาถา ส่วนเนื้อหาของแต่ละ

สังยุตอาจเป็นหมวดธรรมเดียวกันหรือต่างกันก็ได้ไม่ถือเป็นเรื่องสำคัญ

วรรคที่ ๒-๓ นิทานวรรค ขันธวารวรรค และ สฬายตนวรรค ท่านใช้หมวดธรรมหมวดเดียว เป็นเกณฑ์หลัก กล่าวคือในนิทานวรรค ท่านประมวลเฉพาะพระสูตรที่ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทมารวมไว้ ในขันธวารวรรค ท่านประมวล

เฉพาะพระสูตรที่ว่าด้วยขันธ์ ๕ มารวมไว้ และในสฬายตนวรรค ท่านประมวลเฉพาะพระสูตรที่ว่าด้วยอายตนะ ๖ มารวมไว้ แล้วจัดแยกย่อยเป็นสังยุตต่าง ๆ ตามบริบทหรือตามความเกี่ยวข้องกันในด้านต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นเกณฑ์รอง โดยนัยนี้ แม้จะแบ่งเป็นสังยุตต่าง ๆ มากน้อยเท่าไรก็คงว่าด้วยหมวดธรรมประจำวรรค (ใหญ่) นั้น ๆ เช่น นิทานวรรค แยกย่อยเป็น ๑๐ สังยุต ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทใน

บริบทต่าง ๆ ขันธวารวรรค แยกย่อยเป็น ๑๓ สังยุต แต่ละสังยุตก็ว่าด้วยขันธ์ ๕ ในบริบทต่าง ๆ สฬายตนวรรคแยกย่อยเป็น ๑๐ สังยุต แต่ละสังยุต ก็ว่าด้วยอายตนะ ๖ ในบริบทต่าง ๆ เช่นเดียวกัน

๓. มหาวารวรรค ซึ่งแปลว่าหมวดว่าด้วยวาระใหญ่ ท่านใช้หมวดธรรมเป็นเกณฑ์หลักเหมือนกัน แต่ไม่ใช่หมวดเดียวในที่นี้ ท่านใช้หมวดธรรมหมวดใหญ่ถึง ๑๑ หมวด(เว้นอนุรุทธสังยุตซึ่งจัดตามประเภทบุคคล) แล้วจัดแยกย่อยเป็นสังยุตได้ ๑๒ สังยุต คือ

๑. มัคคสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

๒. โพชฌังคสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยโพชฌงค์ ๗

๓. สติปัฏฐานสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔

๔. อินทริยสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอินทรีย์ ๕

๕. สัมมัปปธานสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยสัมมัปปธาน ๔

๖. พลสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยพละ ๕

๗. อิทธิปาทสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอิทธิบาท ๔

๘. อนุรุทธสังยุต ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับท่านพระอนุรุทธะ แต่เนื้อหาของพระสูตรทั้งหมดว่าด้วยสติปัฏฐาน

๙. ฌานสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยฌาน ๔

๑๐. อานาปานสติสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอานาปานสติ

๑๑. โสตาปัตติสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยการถึงกระแสธรรม หมายถึงการบรรลุความเป็นพระโสดาบัน

๑๒. สัจจสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอริยสัจ ๔

ถามว่า ทำไมจึงเรียกหมวดธรรมในมหาวารวรรคว่า หมวดธรรมหมวดใหญ่ ขอให้สังเกตว่าหมวดธรรม ๗ หมวด คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ โพชฌงค์ ๗

สติปัฏฐาน ๔ อินทรีย์ ๕ สัมมัปปธาน ๔ พละ ๕ และอิทธิบาท ๔ รวมกันเป็น ๓๗ ประการ ซึ่งรวมเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ หรือธรรมที่เกื้อหนุนอริยมรรค หมวดธรรมอีก ๔ หมวดก็นับว่าสำคัญ เพราะล้วนนับเนื่องในความตรัสรู้เหมือนกันแม้จะไม่เรียกว่า โพธิปักขิยธรรมโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงเรียกหมวดธรรมทั้ง ๑๑ หมวดนี้ว่า หมวดธรรมหมวดใหญ่ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อ มหาวารวรรค

นอกจากการจัดหมวดหมู่พระสูตรได้สมบูรณ์แบบแล้วเนื้อหาและวิธีนำเสนอของแต่ละสูตรในแต่ละเล่มน่าสนใจมาก โดยเฉพาะในเล่มนี้ซึ่งมีหมวดธรรมหมวดใหญ่ถึง ๑๑ หมวด ที่ผู้ประสงค์จะรู้แจ้งพระสัทธรรมควรศึกษารายละเอียดต่อไป